

ЧАСТИНА 3. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕЛЕЙ

Отримання математичної моделі складного об'єкта не є кінцевою метою моделювання. Модель потрібна для розв'язання практичних задач аналізу процесів, які відбуваються в об'єкті моделювання, оцінювання його характеристик, проектування тощо. Для цього застосовуються різноманітні аналітичні методи, коли результат отримується шляхом перетворень моделі на основі правил і законів відповідного розділу математики, або числові, коли результат отримується шляхом обчислень за допомогою певних комп'ютерних алгоритмів.

8 АНАЛІТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ

В переважній більшості випадків аналітичного точного розв'язання задач моделювання проблема зводиться до розв'язання різних типів диференціальних рівнянь. Слід зазначити, що аналітичні методи можна та зручно використовувати не в усіх випадках, але певна кількість типових задач може бути зведена до випадків, коли точний аналітичний розв'язок відшукати можливо. Цей розділ присвячений загальній постановці задач моделювання, які зводяться до математичних моделей з диференціальними рівняннями. В тих випадках, коли скористатися аналітичними методами з певних причин неможливо, слід застосовувати чисельні методи, огляд яких наведено в дев'ятому розділі.

Моделі, які розглядаються у цьому розділі, переважно пов'язані із задачами механічних і теплових процесів, проте з урахуванням аналогії і подібності фундаментальних процесів вони можуть бути цілком успішно застосовані для процесів іншої фізичної природи.

8.1 Застосування звичайних диференціальних рівнянь до моделювання технічних систем

8.1.1 Деякі відомості з теорії звичайних диференціальних рівнянь

Нехай задано k рівнянь

$$F_i(t, x_1, \dot{x}_1, \dots, x_1^{m_1}; x_2, \dot{x}_2, \dots, x_2^{m_2}; \dots; x_k, \dot{x}_k, \dots, x_k^{m_k}) = 0, \quad i = \overline{1, k},$$

які зв'язують незалежну змінну t , k шуканих функцій $x_1, \dots, x_k$ та їх похідні до порядків, відповідно, $m_1, \dots, m_k$. Потрібно знайти шукані функції, причому число рівнянь зазвичай дорівнює кількості невідомих функцій.

У більшості практичних випадків задану систему можна звести до вигляду:

$$\frac{dx_i}{dt} = f_i(x_1, \dots, x_n), \quad i = \overline{1, n}, \quad (8.1)$$

яка називається системою звичайних диференціальних рівнянь в **нормальній формі Коші**. Тут t – незалежна змінна; $x_i(t)$ – шукані функції; $f_i(x_1, \dots, x_n)$ – функції, які визначені і неперервні за всіма аргументами в деякій області $(n+1)$ -вимірного простору.

Число n називається порядком системи. Вводячи позначення $x = (x_1, \dots, x_n)^*$, $f = (f_1, \dots, f_n)^*$, ($*$ – знак транспонування), $\dot{x} = \frac{dx}{dt}$, систему (8.1) можна записати також у векторній формі $\dot{x} = f(t, x)$.

Приклад. Співвідношення

$$\text{а) } \begin{cases} \dot{x}_1 = x_2(\sin \ln t + \cos \ln t); \\ \dot{x}_2 = x_1(\sin \ln t + \cos \ln t); \end{cases} \quad \text{б) } \begin{cases} x_1 = \sin x_2 + x_3^2; \\ x_2 = x_1 x_2 + \cos x_3; \\ x_3 = x_1^2 + x_2^2 + x_3^2 \end{cases}$$

є системами диференціальних рівнянь відповідно другого і третього порядків.

Розв'язком системи (8.1) на інтервалі (a, b) називається будь-яка сукупність n функцій $x_i = \varphi_i(t)$ ($i = \overline{1, n}$), які визначені і неперервно диференційовні на (a, b) . Ці функції перетворюють рівняння (8.1) в тотожності на визначеному інтервалі. Так, сукупність функцій $x_1 = C_1 e^{t \sin \ln t} + C_2 e^{-t \sin \ln t}$; $x_2 = C_1 e^{t \sin \ln t} - C_2 e^{-t \sin \ln t}$ є розв'язком системи диференціальних рівнянь прикладу а) на інтервалі $(0, +\infty)$ при будь-яких значеннях постійних C_1 і C_2 . Система диференціальних рівнянь має, взагалі кажучи, нескінченну множину розв'язків.

З геометричної точки зору кожний розв'язок системи (8.1) можна розглядати як криву в $(n+1)$ -вимірному просторі $(t, x_1, \dots, x_n)$, що її називають **інтегральною кривою** системи (8.1). Загальним розв'язком системи (8.1) в області простору $(t, x_1, \dots, x_n)$ називають сукупність функцій

$$x_i = \varphi_i(t, C_1, C_2, \dots, C_n) \quad i = \overline{1, n}, \quad (8.2)$$

залежних від довільних постійних $C_1, C_2, \dots, C_n$ і таких, що:

1) в околі будь-якої точки $(t, x_1, \dots, x_n) \in G$ систему рівнянь (8.2) можна розв'язати щодо $C_1, C_2, \dots, C_n$, тобто

$$C_j = \psi_j(t, x_1, \dots, x_n), \quad (j = \overline{1, n}); \quad (8.3)$$

2) при цих значеннях C_j функції (8.2) тотожно задовольняють систему (8.1).

Окремим розв'язком називається розв'язок, отриманий із загального при конкретних значеннях констант $C_1, \dots, C_n$.

Будемо говорити, що для системи (8.1) поставлена задача Коші, якщо потрібно знайти розв'язки системи, які задовольняють початкові умови

$$x_1(t_0) = x_{1_0}, \dots, x_n(t_0) = x_{n_0},$$

де $t_0, x_{1_0}, \dots, x_{n_0}$ – задані числа, тобто необхідно знайти інтегральну криву системи, що проходить через точку $(t_0, x_{1_0}, \dots, x_{n_0})$ $(n+1)$ -вимірного простору.

Якщо знайдено загальний розв'язок системи (8.1), то, як видно з формул (8.2) і (8.3), розв'язок задачі Коші буде мати вигляд

$$x_i(t, t_0, x_{1_0}, \dots, x_{n_0}) = \varphi_i(t, \psi_1(t_0, x_{1_0}, \dots, x_{n_0}), \dots, \psi_n(t_0, x_{1_0}, \dots, x_{n_0})), \quad (i = \overline{1, n}).$$

Умови **існування та єдиності** розв'язку задачі Коші даються нижченаведеною теоремою.

Теорема Пікара. Нехай функції неперервні за всіма аргументами в замкненій області

$$G_0 : \left\{ |t - t_0| \leq a, \left| x_i - x_{i_0} \right| \leq b \quad (i = \overline{1, n}) \right\},$$

де a, b – додатні постійні, і задовольняють в цій області **умову Ліпшиця**, тобто

знайдеться постійна $L > 0$ така, що для будь-яких точок $(t, \bar{x}_1, \bar{x}_2, \dots, \bar{x}_n) \in G_0$ і $(t, \bar{x}_1, \bar{x}_2, \dots, \bar{x}_n) \in G_0$ мають місце нерівності

$$\left| f_i(t, \bar{x}_1, \dots, \bar{x}_n) - f_i(t, x_1, \dots, x_n) \right| \leq L \sum_{k=1}^n \left| \bar{x}_k - x_k \right| \quad (i = \overline{1, n}). \quad \text{Тоді існує єдиний}$$

розв'язок системи (8.1), що задовольняє початкові умови $x_i(t_0) = x_{i_0}, (i = \overline{1, n})$ і

який визначено, принаймні, на інтервалі $|t - t_0| \leq h$, де $h = \min\left(a, \frac{b}{M}\right)$, а постійна

M така, що $f_i(t, x_1, \dots, x_n) \leq M, (i = \overline{1, n}) (t, x_1, \dots, x_n) \in G_0$.

Лінійні системи

Лінійні системи описуються лінійними диференціальними рівняннями. Візьмемо для прикладу модель динаміки замкненої системи із завдання № 7 глави 3. Така система описується системою лінійних рівнянь

$$\begin{cases} \delta = x - y \\ u = \int_0^t d(t) dt \\ y = 2u + 3 \frac{du}{dt} \\ v = \frac{dy}{dt} \end{cases} \quad \text{або} \quad \begin{cases} \delta = x - y \\ \frac{du}{dt} = d(t) \\ \frac{du}{dt} = y - 2u - 3 \\ \frac{dy}{dt} = v \end{cases} .$$

Нехай у загальному випадку задана система лінійних диференціальних рівнянь у векторній формі

$$\dot{x} = Ax, \quad (8.4)$$

де A – квадратна постійна матриця розмірності $n \times n$.

Розв'язок системи (8.4) будемо шукати у вигляді

$$x = e^{\lambda t} C, \quad (8.5)$$

де C – деякий постійний вектор-стовпець, координати якого $C_1, \dots, C_n$ залежать від вибору початкових умов системи (8.4), і λ – постійне число.

При підстановці розв'язка (8.5) в систему (8.4) та виконанні відповідних перетворень, отримаємо

$$(A - \lambda E)C = 0. \quad (8.6)$$

Зауважимо, що $\|C\| \neq 0$, а E – одинична матриця порядку n . Для того, щоб існував нетривіальний розв'язок системи (8.6) щодо вектора C , необхідно і достатньо, щоб

$$\det(A - \lambda E) = 0. \quad (8.7)$$

Це співвідношення є алгебраїчним рівнянням n -го степеня щодо λ . Його корені $\lambda_1, \dots, \lambda_n$ є власними числами матриці A . Для кожного $\lambda = \lambda_j$ отримаємо розв'язок $C = C_j$ системи (8.6). Можна взяти як коефіцієнти вектора C_j алгебраїчні доповнення елементів будь-якого рядка визначника (8.7) при $\lambda = \lambda_j$, якщо не всі вони дорівнюють нулю.

Отже, окремими розв'язками системи (8.4) будуть

$$x = \varphi(t), (j = \overline{1, n}) . \quad (8.8)$$

Щоб отримати загальний розв'язок системи (8.4), візьмемо лінійну комбінацію окремих розв'язків (8.8):

$$x(t) = \sum_{j=1}^n \gamma_j x_j = \sum_{j=1}^n \gamma_j e^{\lambda_j t} C_j. \quad (8.9)$$

Ця лінійна комбінація є загальним розв'язком системи (8.4) за умови $\lambda_i \neq \lambda_j$, якщо $i \neq j$ (точніше, кореням $\lambda_1, \dots, \lambda_n$ рівняння (8.7) відповідають прості елементи матриці). У загальному випадку розв'язок (8.8) подамо у формі

$$x_j(t) = p_j(t) e^{\lambda_j t}, \quad j = \overline{1, n}, \quad (8.10)$$

де $p_j(t)$ – поліноми щодо t , степінь яких менше кратності кореня λ_j , а коефіцієнти поліномів є постійними векторами.

Розглянемо такі випадки:

1) всі корені λ_j мають від'ємну дійсну частину, тобто $\operatorname{Re} \lambda_j < 0$, $j = \overline{1, n}$; тоді будь-який розв'язок системи (8.4) прямує до нуля при необмеженому зростанні часу t ;

2) існує принаймні один корінь λ_{j_0} такий, що $\lambda_{j_0} > 0$; тоді відповідний йому розв'язок (8.8) необмежено зростає при будь-яких, навіть при як завгодно малих, значеннях координат вектора в початковий момент часу.

Наявність кратних коренів λ_j не змінює картини поведінки розв'язків системи (8.4), оскільки $p_n(t) e^{\lambda t} \rightarrow 0$ якщо $e^{\lambda t} \rightarrow 0$.

Розіб'ємо всі корені $\lambda_1, \dots, \lambda_n$, тобто всі власні числа матриці, на три групи:

1) $\lambda_1, \dots, \lambda_n$ – власні числа з додатною дійсною частиною, 2) $\lambda_{k+1}, \dots, \lambda_{k+s}$ – власні числа з нульовою дійсною частиною, 3) $\lambda_{k+1}, \dots, \lambda_{k+s}$ – власні числа з від'ємною дійсною частиною.

Відомо, що існує особливе лінійне перетворення над вектором $X = SY$, при якому система (8.4) приводиться до такої:

$$\frac{dY_1}{dt} = S^{-1} A S Y, \quad (8.11)$$

де S^{-1} – матриця, обернена до S .

Розіб'ємо систему (8.11) на три підсистеми:

$$\frac{dY_1}{dt} = A_+ Y_1, \quad \frac{dY_2}{dt} = A_0 Y_2, \quad \frac{dY_3}{dt} = A_- Y_3, \quad (8.12)$$

де A_+ , A_0 , A_- – матриці, що відповідають зазначеним трьом групам власних чисел.

Вектор Y_1 має розмірність k , і всі розв'язки системи рівнянь щодо Y_1 зростають необмежено при $t \rightarrow \infty$, в той час як всі розв'язки системи щодо

вектора Y_3 зменшуються і прагнуть до нуля при $t \rightarrow \infty$. Власні числа матриці A_0 мають вигляд $\lambda_j = i\mu_j$. Окремий розв'язок, що відповідає такому λ_j , запишеться у формі

$$Y_{2j} = e^{jp_j t} C_j, \quad (8.13)$$

що описує одночастотні коливання. Загальний розв'язок для вектора-стовпця Y_2 буде мати вигляд

$$Y_2 = \sum_{j=1}^n \gamma_j e^{jp_j t} C_{2j}, \quad (8.14)$$

якщо вважати, що $\mu_j (j = 1, s/2)$ різні.

Розв'язок (8.14) описує складне коливання, що є результатом накладання одночастотних коливань. Ці коливання будуть періодичними, якщо частоти сумісні, тобто відношення $\frac{\omega}{\omega_k}$ – раціональні, і майже періодичними, якщо частоти несумісні.

Таким чином, весь n -вимірний простір може бути розкладено в пряму суму підпросторів, і розв'язки в будь-якому підпросторі поведуться однаково чиним, а рух у всьому просторі складається з рухів в цих підпросторах.

Розглянемо систему нестационарних лінійних диференціальних рівнянь

$$\dot{X} = A(t)X. \quad (8.15)$$

Матриця, стовпцями якої є n лінійно незалежних розв'язків системи (8.15), називається фундаментальною матрицею цієї системи, а її визначник називається визначником Вронського або вронскіаном.

Властивості фундаментальної матриці:

1) визначник фундаментальної матриці в жодній точці не дорівнює нулю;
 2) якщо $Y_1(t)$ – фундаментальна матриця, а S – постійна невиворджена матриця $Y_2(t) = Y_1(t)S$, то тоді матриця $Y_2(t)$ також буде фундаментальною;

3) якщо $Y_1(t)$ і $Y_2(t)$ – дві фундаментальні матриці системи (8.15), то тоді існує постійна невиворджена матриця S така, що $Y_2(t) = Y_1(t)S$;

4) якщо $Y(t)$ – фундаментальна матриця, а t_0 – деяке число з області визначення (і неперервності), то тоді

$$\det Y(t) = \det Y(t_0) \cdot \exp \left[\int_{t_0}^t \text{Sp} A(r) dr \right],$$

де $SpA(t) = a_{11}(t) + \dots + a_{mm}^t(t)$ – слід матриці $A(t)$ (формула Остроградського-Ліувілля).

Фундаментальна матриця $Y(t)$, яка задовольняє умову $Y(t_0) = E$, називається нормованою при $t = t_0$.

Загальний розв'язок у формі Коші виражається формулою

$$X(t, t_0, x_0) = Y(t)Y^{-1}(t_0)x_0.$$

Розв'язок неоднорідної системи

$$\dot{X} = A(t)X + f(t) \quad (8.16)$$

при будь-якому виборі неперервної векторної функції $f(t)$ може бути знайдено за формулою Коші:

$$X(t) = Y(t)Y^{-1}(t_0)x_0 + \int_{t_0}^t Y(t)Y^{-1}(r)f(r)dr.$$

Візьмемо знову систему (8.15) з матрицею $A(t)$, неперервною, дійсною, 2π -періодичною: $A(t + 2\pi) = A(t)$. І нехай $Y(t)$ – фундаментальна матриця системи (8.15).

Теорема Флоке. Існує неособлива матриця перетворення така, що систему (8.15) з періодичними коефіцієнтами можна звести до системи з постійними коефіцієнтами $\dot{Z} = BZ$.

Так що $Y(t) = \Phi(t)e^{Bt}$. При цьому, оскільки $\Phi(t)$ – періодична матриця, маємо: $B = \frac{1}{2\pi} \ln \frac{Y(2\pi)}{Y(0)}$.

Крайова задача

Задачі моделювання, в яких накладаються умови на розв'язок як у просторі (граничні умови), так і у часі (початкові умови), називають крайовими.

Для лінійної системи (8.15) розглянемо замість задачі Коші однорідну крайову задачу: знайти розв'язок $x(t)$ системи (8.15), що задовольнить крайові умови

$$PX(a) + QX(b) = 0, \quad (8.17)$$

де матриці P, Q та числа a, b задані.

Нехай $Y(t)$ – нормована при $t = a$ фундаментальна матриця системи (8.15). Розв'язок крайової задачі шукаємо у вигляді $X(t) = Y(t)C$. З умови (8.17) випливає, що C визначається рівнянням $(P + QY(b))C = 0$.

Отже, крайова задача допускає нетривіальний розв'язок тоді і тільки тоді, коли $\det(P + QY(b)) = 0$.

Розглянемо тепер неоднорідну крайову задачу

$$\dot{X} = A(t)X + f(t); \quad (8.18)$$

$$PX(a) + QX(b) = 0. \quad (8.19)$$

Припустимо, що $\det(P + QY(b)) \neq 0$. Функція $G(t, s)$, ($t, s \in [a, b]$, $t \neq s$) називається функцією Гріна крайової задачі (8.18), (8.19), якщо вона задовольняє умови:

$$1) \text{ при } t \in [a, s], t \in (s, b], \quad \frac{dG}{dt} = A(t)G;$$

$$2) PG(a, s) + QG(b, s) = 0 \text{ при всіх } s \in (a, b);$$

$$3) G(s+0, s) - G(s-0, s) = E.$$

З умови 1 і властивостей фундаментальної матриці випливає, що

$$G(t, s) = \begin{cases} Y(t)S(s), & t \in [a, s]; \\ Y(t)T(s), & t \in (s, b]. \end{cases}$$

З умов 2 і 3 отримуємо $PS + QY(b)T = 0$, $Y(S - T) = -E$, звідки

$$S - T = Y^{-1}; \quad S(s) = -(P + QY(b))^{-1}QY(b)Y^{-1}(s);$$

$$T(s) = [E - (P + QY(b))^{-1}]QY(b)Y^{-1}(s).$$

Отже, $G(t, s)$ однозначно визначається за формулою

$$G(t, s) = \begin{cases} -Y(t)(P + QY(b))^{-1}QY(b)Y^{-1}(s), & t \in [a, s]; \\ Y(t)[E - (P + QY(b))^{-1}]QY(b)Y^{-1}(s), & t \in (s, b]. \end{cases}$$

Теорема. Якщо $\det(P + QY(b)) \neq 0$, то неоднорідна крайова задача (8.18), (8.19) має єдиний розв'язок, що задається формулою

$$X(t) = \int_a^b G(t, s)f(s)ds,$$

де $G(t, s)$ – функція Гріна однорідної крайової задачі (8.15), (8.17).

Різницеві системи

Дискретним аналогом диференціального рівняння є різницеве. Розглянемо систему стаціонарних різницевих рівнянь

$$X(k+1) = AX(k) \quad (8.20)$$

з початковими умовами

$$X(0) = X_0, \quad (8.21)$$

де k – номер дискретного значення аргументу.

Розв'язком задачі (8.20), (8.21) є числова послідовність $\{X(k)\}_{k=0}^{\infty}$, елементи, якої обчислюються за формулою

$$X(k) = A^k X(0) = S I^k S^{-1} X(0), \quad (8.22)$$

де I – жорданова форма матриці A . З формули (8.22) випливає, що власним числам матриці A , за модулем меншим за одиницю, відповідають розв'язки, що прямують до нуля при $k \rightarrow \infty$; власним числам, за модулем більшим за одиницю, відповідають розв'язки, що необмежено зростають при $k \rightarrow \infty$; якщо власне число за модулем дорівнює одиниці і є простим (або йому відповідає простий елементарний дільник), то відповідний йому розв'язок обмежений.

Приклад. Розглянемо систему

$$X(k+1) = \begin{pmatrix} \frac{1}{\sqrt{2}} & \frac{1}{\sqrt{2}} & 0 \\ \frac{1}{\sqrt{2}} & \frac{1}{\sqrt{2}} & 0 \\ 0 & 0 & \frac{1}{\sqrt{2}} \end{pmatrix} X(k), \quad X(0) = \begin{pmatrix} 1 \\ 1 \\ 1 \end{pmatrix}.$$

За запропонованою схемою маємо:

$$\begin{aligned} X(k) &= \begin{pmatrix} i-i & 0 \\ 1 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} e^{i\pi/4} & 0 & 0 \\ 0 & e^{i\pi/4} & 0 \\ 0 & 0 & \frac{1}{2} \end{pmatrix}^k \begin{pmatrix} \frac{1}{2i} & \frac{1}{2} & 0 \\ -\frac{1}{2i} & \frac{1}{2} & 0 \\ 0 & 0 & 0 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 1 \\ 1 \\ 1 \end{pmatrix} = \\ &= \begin{pmatrix} \cos \frac{\pi k}{4} & -\sin \frac{\pi k}{4} & 0 \\ \sin \frac{\pi k}{4} & \cos \frac{\pi k}{4} & 0 \\ 0 & 0 & \left(\frac{1}{2}\right)^k \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 1 \\ 1 \\ 1 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \sqrt{2} & \cos \frac{\pi(k-1)}{4} \\ -\sqrt{2} & \sin \frac{\pi(k-1)}{4} \\ & \left(\frac{1}{2}\right)^k \end{pmatrix}. \end{aligned}$$

8.1.2. Моделювання технічних систем диференціальними рівняннями

Для розв'язання будь-якої задачі, пов'язаної з аналізом динаміки систем, необхідно, насамперед, скласти математичну модель системи. Найпоширенішими математичними моделями є системи диференціальних рівнянь (звичайних чи з частинними похідними), які дають можливість проаналізувати динамічні властивості та поведінку складних систем.

Складні технічні системи містять в собі пружні системи технічних об'єктів (несучі системи, шпіндельні вузли, механізми руху), робочі процеси технічних об'єктів (процеси різання металів, процеси в приводах технічних систем, процеси тертя рухомих механізмів та ін.), замкнені технологічні системи та інші. Наприклад, технологічна система (ТС) утворюється еквівалентною пружною системою машини (верстата) і робочих процесів у їх взаємодії (рис. 8.1).

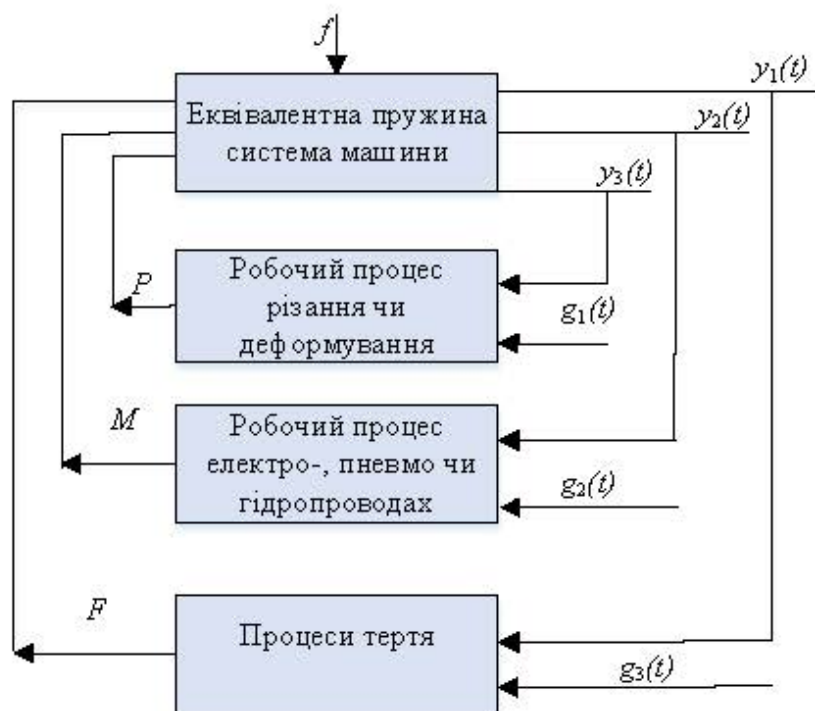

Рисунок 8.1 – Структурна схема технологічної системи

На рис.8.1 позначено: $f(t)$ – зовнішній вплив на пружну систему; $g(t)$ – задає вплив на робочі процеси; P, M, F – силовий вплив робочих процесів (відповідно сили різання, моменту двигуна, сили тертя) на пружну систему; $y_j(t)$ – деформація еквівалентно-пружної системи.

Рівняння статички системи, в яких вплив і навантаження приймаються постійними, зазвичай є алгебраїчними рівняннями. Вони пов'язують узагальнені координати, які визначають систему, і дозволяють знайти положення будь-якого елемента системи або величину, що характеризує його стан (наприклад, температуру регульованої печі, положення регульовального органа, кількість поданого палива і т. д.).

Рівняння динаміки зазвичай є диференціальними або функціонально-диференціальними. Для систем з розподіленими параметрами динаміка системи описується рівняннями з частинними похідними. Вони визначають поведінку системи в перехідному процесі при дії збурювальних сил або після припинення їх дії.

Для складання рівнянь динаміки система розбивається на елементи (ланки). Для кожного з них складається відповідне рівняння на підставі того фізичного закону, який визначає процес, що протікає в даному елементі. Сукупність рівнянь динаміки, складених для всіх елементів системи, визначає поведінку системи.

У ряді випадків завдання складання диференціальних рівнянь процесів у системі полегшує застосування рівнянь Лагранжа другого роду, складених для узагальнених координат системи. Цей метод доцільно використовувати тоді, коли складання виразів кінетичної і потенційної енергій системи і дисипативної функції не становить труднощів.

У загальному випадку рівняння складаються на основі різних фізичних законів (Ньютона, Максвелла, Кірхгофа тощо). Складання рівнянь – дуже важке завдання, і в багатьох випадках його можна виконати тільки при тих чи інших припущеннях.

Диференціальні рівняння Лагранжа другого роду мають вигляд

$$\left\{ \begin{array}{l} \frac{d}{dt} \frac{\partial T}{\partial \dot{q}_1} - \frac{\partial T}{\partial q_1} = Q_1; \\ \dots \\ \frac{d}{dt} \frac{\partial T}{\partial \dot{q}_k} - \frac{\partial T}{\partial q_k} = Q_k; \end{array} \right.$$

де T – кінетична енергія системи; $Q = (Q_1, \dots, Q_k)^*$ – вектор узагальнених сил;

$q = (q_1, \dots, q_k)^*$ – вектор узагальнених координат.

Кінетична енергія, взагалі кажучи, є функцією аргументів $t, q_1, \dots, q_b, \dot{q}_1, \dots, \dot{q}_k$, причому компоненти вектора узагальненої швидкості входять в T зі ступенем не вище другого. Узагальнена сила може складатися з трьох різних сил: пружної сили, зумовленої зміною потенційної енергії; сили розсіювання або демпфувальної сили, спричиненої розсіюванням енергії; зовнішньої сили, прикладеної до системи.

Приклади складання рівнянь

Приклад 1. Скласти рівняння руху динамічного гасителя коливань. На диск, що обертається з постійною кутовою швидкістю, впливає крутний елемент $T_0 \sin \omega t \cdot C_{кр}$ (рис. 8.2).

Припустимо, що: 1) обидва маятника однакові; 2) маятники коливаються тільки в площині обертання; 3) у точках кріплення стрижнів маятників є в'язке тертя з коефіцієнтом загасання коливань $C_{кр}$; 4) поле гравітаційних сил мале порівняно з полем відцентрових сил.

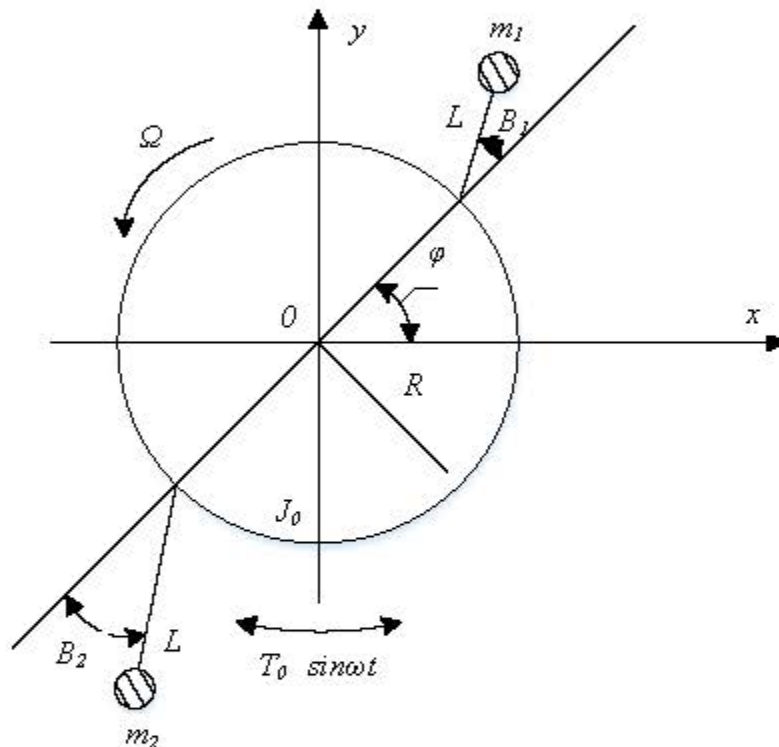

Рисунок 8.2 – Маятниковий динамічний поглинач

Розв'язок. Нехай система описується узагальненими координатами $(\phi, \theta_1, \theta_2)$. Енергетичні функції системи подамо у вигляді:

$$T = \frac{1}{2} J_0 \dot{\phi}^2 + \frac{1}{2} m_1 (\dot{x}_1^2 + \dot{y}_1^2) + \frac{1}{2} m_2 (\dot{x}_2^2 + \dot{y}_2^2) - \text{кінетична енергія,}$$

$$D = \frac{1}{2} C_{кр} (\dot{\theta}_1^2 + \dot{\theta}_2^2) - \text{функція розсіювання,}$$

$$U = 0 - \text{потенційна функція.}$$

Координати (x, y) можна перетворити в узагальнені координати за допомогою співвідношень

$$x_1 = R \cos \phi + L \cos(\phi + \theta_1); \quad x_2 = R \cos \phi + L \cos(\phi + \theta_2);$$

$$y_1 = R \sin \phi + L \sin(\phi + \theta_1); \quad y_2 = R \sin \phi + L \sin(\phi + \theta_2).$$

В результаті перетворень кінетична енергія прийме вигляд

$$T = \frac{1}{2} J_0 \dot{\phi}^2 + \frac{1}{2} m \left[2R^2 \dot{\phi}^2 + L^2 (\dot{\phi} + \dot{\theta}_1)^2 + L^2 (\dot{\phi} + \dot{\theta}_2)^2 + 2RL \dot{\phi} (\dot{\phi} + \dot{\theta}_1) \cos \theta_1 + 2RL \dot{\phi} (\dot{\phi} + \dot{\theta}_2) \cos \theta_2 \right].$$

Оскільки

$$Q_4 = -\frac{\partial D}{\partial \phi} + T_0 \sin \varpi t = T_0 \sin \varpi t, \quad Q_{\theta_1} = -\frac{\partial D}{\partial \theta} = -C_k \dot{\theta}_1, \quad Q_{\theta_2} = -\frac{\partial D}{\partial \theta} = -C_k \dot{\theta}_2,$$

$$\frac{\partial T}{\partial \dot{\phi}} = J_0 \dot{\phi} + 2m \left[R^2 + L^2 + RL(\cos \theta_1 + \cos \theta_2) \right] \dot{\phi} + mL(L + R \cos \theta_1) \dot{\theta}_1 + mL(1 + R \cos \theta_2) \dot{\theta}_2,$$

$$\frac{\partial T}{\partial \dot{\theta}_1} = mL(L + R \cos \theta_1) \dot{\phi} + mL^2 \dot{\theta}_1, \quad \frac{\partial T}{\partial \dot{\theta}_2} = mL(L + R \cos \theta_2) \dot{\phi} + mL^2 \dot{\theta}_2, \quad -\frac{\partial T}{\partial \theta} = 0,$$

$$-\frac{\partial T}{\partial \theta_1} = mRL \dot{\phi} (\dot{\phi} + \dot{\theta}_1) \sin \theta_1 - \frac{\partial T}{\partial \theta_2} = mRL \dot{\phi} (\dot{\phi} + \dot{\theta}_2) \sin \theta_2,$$

то після спрощення рівняння Лагранжа прийме остаточний вигляд

$$\left\{ J_0 + 2m \left[R^2 + L^2 + RL(\cos \theta_1 + \cos \theta_2) \right] \right\} \ddot{\phi} + mL(L + R \cos \theta_1) \ddot{\theta}_1 +$$

$$+ mL(L + R \cos \theta_2) \ddot{\theta}_2 - mRL(2\dot{\phi} + \dot{\theta}_1) \dot{\theta}_1 \sin \theta_1 - mRL(2\dot{\phi} + \dot{\theta}_2) \dot{\theta}_2 \sin \theta_2 = T_0 \sin \varpi t;$$

$$mL(L + R \cos \theta_1) \ddot{\phi} + mL^2 \ddot{\theta}_2 + mRL \dot{\phi}^2 \sin \theta_1 + C_{kp} \sin \dot{\theta}_1 = 0;$$

$$mL(L + R \cos \theta_2) \ddot{\phi} + mL^2 \ddot{\theta}_2 + mRL \dot{\phi}^2 \sin \theta_2 + C_{kp} \sin \dot{\theta}_2 = 0.$$

Приклад 2. Скласти рівняння руху механізму диференціала допоміжного руху верстата. На рис.8.3 показаний механізм диференціала.

Ведуче кінчне зубчасте колесо 1 і ведене кінчне зубчасте колесо 2 обертаються навколо нерухомих осей. Кінчне зубчасте колесо 3 (сателіт) передає обертання від колеса 1 до колеса 2. Колесо 3 вільно посаджено на вісь OC , що є частиною вигнутого кривошипа AOC , який обертається навколо нерухомої вертикальної осі. При наданні різних кутових швидкостей кривошипу AOC і колесу 1 можна отримати будь-яку кутову швидкість колеса 2. До кривошипа AOC прикладений обертальний момент, до валу колеса 1 – обертальний момент m_1 і до валу колеса 2 – момент корисного опору m_2 .

Колеса 1, 2 і 3 вважатимемо круглими однорідними дисками відповідно вагою P_1, P_2, P_3 і радіусом r_1, r_2 і r_3 ($r_1 = r_2$). Масою кривошипа AOC і силами опору руху можна знехтувати.

Розв'язок. З умови задачі випливає, що верстатний диференціал є системою з двома ступенями свободи. За незалежні узагальнені координати виберемо кут повороту φ_0 кривошипа навколо вертикальної осі AOC і кут повороту φ_1 колеса 1 навколо відповідної нерухомої осі. Кут повороту веденого колеса 2 позначений через φ_2 .

Для обчислення узагальненої сили Q_{φ_0} задамо диференціалу (див. рис. 8.4) можливе переміщення $\delta\varphi_0$ вважаючи, що $\delta\varphi_0 = 0$. Тоді $\delta\varphi_2 = 2\delta\varphi_0$. Обчислимо суму робіт активних сил на можливих переміщеннях, що відповідають можливим переміщенням $\delta\varphi_0$. Маємо $\delta A = m_0\delta\varphi_0 - m_2\delta\varphi_2 = (m_0 - 2m_2)\delta\varphi_0$, отже, $Q_{\varphi_1} = m_1 + m_2$. Аналогічно обчислюємо Q_{φ_2} . Оскільки $\delta\varphi_2 = \delta\varphi_1$, то $\delta A = (m_1 + m_2)\delta\varphi_1$. Звідси $Q_{\varphi_2} = m_1 + m_2$.

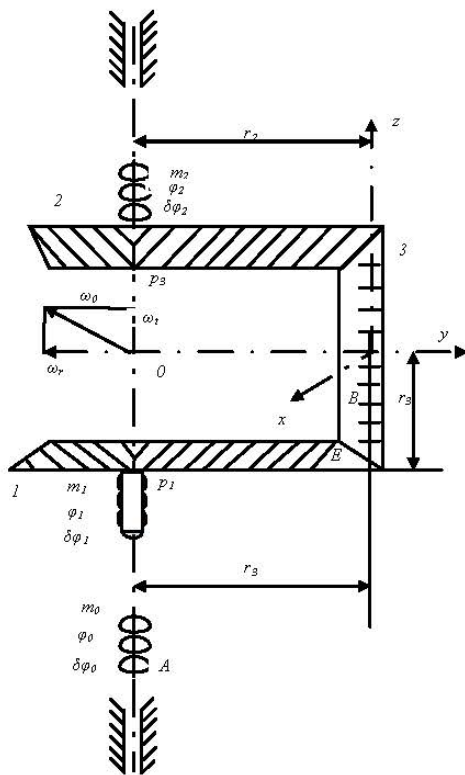

Рисунок 8.3 - Механізм диференціала

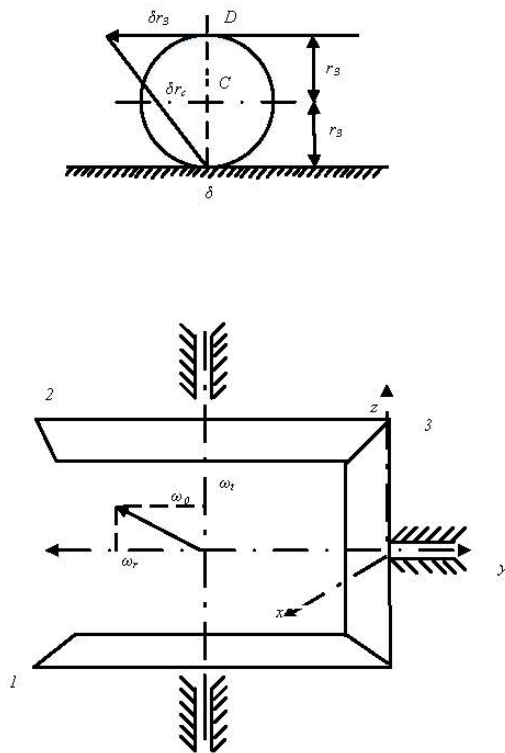

Рисунок 8.4 – Розрахункова схема диференціала

Переходимо до обчислення кінетичної енергії T верстатного диференціала, до складу якого входять три конічних зубчастих колеса 1, 2, 3: $T = T^{(1)} + T^{(2)} + T^{(3)}$. У свою чергу $T^{(1)} = \frac{1}{2} I_1 \dot{\phi}_1^2$, $T^{(2)} = \frac{1}{2} I_2 \dot{\phi}_2^2$, де I_j – момент інерції колеса j щодо його осі обертання ($j = 1, 2$).

Виберемо початок координат в центрі ваги колеса 3. Направимо координатні осі по головних осях інерції колеса 3, тоді

$$T^{(3)} = \frac{1}{2} \frac{P_3}{g} v_c^2 + \frac{1}{2} (I_{3x} \varpi_x^2 + I_{3y} \varpi_y^2 + I_{3z} \varpi_z^2),$$

де v_c^2 – швидкість центра ваги C колеса 3; $\varpi_x, \varpi_y, \varpi_z$ – проекції абсолютної кутової швидкості ϖ_a колеса 3 на рухомі координатні осі x, y, z , з ними жорстко пов'язані осьові моменти інерції I_{3x}, I_{3y}, I_{3z} .

Для обчислення $\varpi_x, \varpi_y, \varpi_z$ потрібно визначити абсолютну кутову швидкість ϖ_a колеса 3. Колесо бере участь в переносному обертальному русі з кутовою швидкістю $\varpi_c = \dot{\phi}_0$ навколо вертикальної осі і у відносному обертальному русі з кутовою швидкістю ϖ_r навколо осі симетрії колеса 3.

З рис. 8.4 випливає, що $\frac{\varpi_1^r}{\varpi_3^r} = \frac{r_3}{r_1}$; $\frac{\varpi_3^r}{\varpi_2^r} = -\frac{r_2}{r_3}$, де $\varpi_1^r, \varpi_2^r, \varpi_3^r$ позначають

кутові швидкості коліс 1, 2, 3 щодо кривошипа, що обертається з кутовою швидкістю ϖ_0 .

Оскільки $r_2 = r_1$, то $\varpi_2^r = -\varpi_1^r$. Але $\varpi_2^r = \varpi_2 - \varpi_0$, $\varpi_1^r = \varpi_1 - \varpi_0$, отже, $\varpi_2 = 2\varpi_0 - \varpi_1$, тобто $\dot{\phi}_2 = 2\dot{\phi}_0 - \dot{\phi}_1$.

Оскільки $\varpi_3^r = \frac{r_1}{r_3} \varpi_2^r = \frac{r_1}{r_3} (\varpi_2 - \varpi_0)$, то $\varpi_3^r = \frac{r_1}{r_3} (\dot{\phi}_1 - \dot{\phi}_0)$.

За теоремою складання обертання твердого тіла $\varpi_a = \varpi_c - \varpi_r$, звідки $\varpi_x = 0$, $\varpi_y = -\varpi_3^r$, $\varpi_z = \varpi_c$ і $\varpi_y = -\frac{r_1}{r_3} (\dot{\phi}_1 - \dot{\phi}_0)$, $\varpi_z = \dot{\phi}_0$. Зауважуючи, що

$v_c = r_1 \dot{\phi}_0$, отримуємо вираз для кінетичної енергії

$$T = \frac{1}{2} (4I_2 + I_{3z} + \frac{P_3}{g} r_1^2 + I_{3y} \frac{r_1^2}{r_3^2}) \dot{\phi}_0^2 + \frac{1}{2} (I_1 + I_2 + I_{3y} \frac{r_1^2}{r_3^2}) \dot{\phi}_1^2 - (2I_2 + I_{3y} \frac{r_1^2}{r_3^2}) \dot{\phi}_0 \dot{\phi}_1.$$

Після підстановки відповідних формул в рівняння Лагранжа маємо

$$\begin{cases} (4I_2 + I_{3z} + \frac{P_3}{g}r_1^2 + I_{3y}\frac{r_1^2}{r_3^2})\ddot{\varphi}_0^2 - (2I_2 + I_{3y}\frac{r_1^2}{r_3^2})\dot{\varphi}_1^2 = m_0 - 2m_2; \\ (I_1 + I_2 + I_{3y}\frac{r_1^2}{r_3^2})\dot{\varphi}_1^2 - (2I_2 + I_{3y}\frac{r_1^2}{r_3^2})\ddot{\varphi}_0^2 = m_1 + m_2. \end{cases}$$

Звідси остаточно

$$\begin{cases} \ddot{\varphi}_0 = \frac{1N + MS}{K1 - M^2}; & K = \frac{1}{4g}(8P_2r_1^2 + P_3(6r_1^2 + r_3^2)); & 1 = \frac{P_1, P_2, P_3}{2g}r_1^2; \\ \dot{\varphi}_1 = \frac{KS + MN}{K1 - M^2}, & M = \frac{2P_2, P_3}{2g}r_1^2; & N = m_0 - 2m_2; & S = m_1 + m_2. \end{cases}$$

8.1.3 Математичні моделі технічних систем і процесів

У загальному випадку динаміка технічних систем і робочих процесів описується диференціальними рівняннями з частинними похідними або іншими класами рівнянь, що враховують розподіл параметрів системи. Для спрощення математичної моделі будемо розглядати такі постановки задач, які приводять до системи звичайних диференціальних рівнянь або диференціальних рівнянь з постійними запізненнями.

Математичні моделі пружних систем

Завдання 1. Несуча система верстата.

Розрахункову дискретну модель верстата подамо у вигляді системи з п'яти мас (рис. 8.5). На рис. 8.6 подана розрахункова схема бабки вертикального фрезерного верстата.

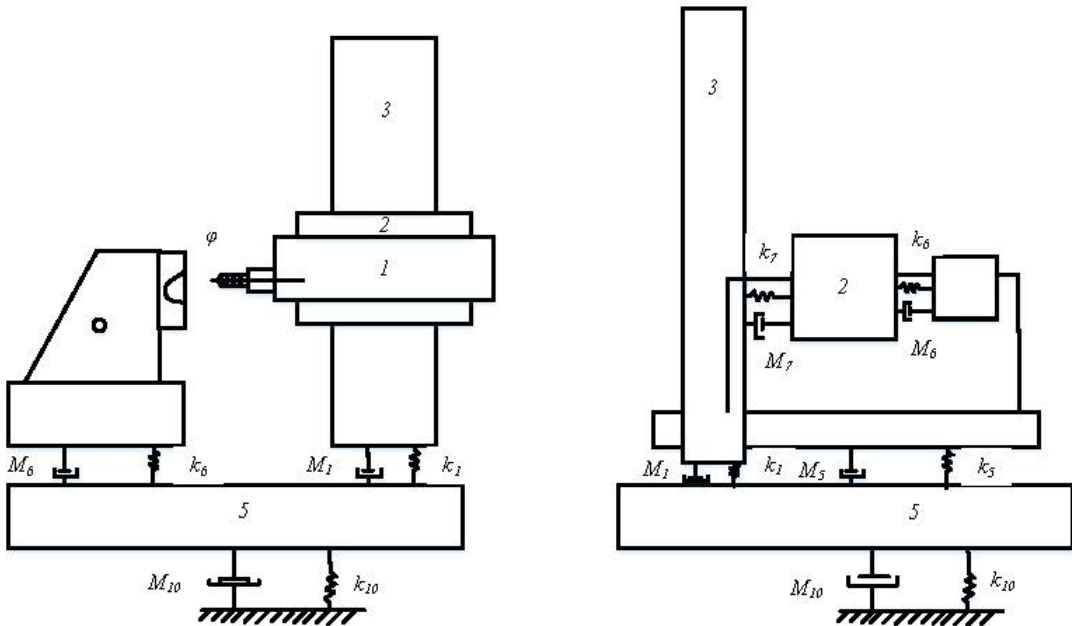

Рисунок 8.5 - Розрахункова схема дискримінанту динамічної моделі фрезерного верстата

Приймаємо абсолютно жорсткими бабку 1, поперечину 2, стійку 3, стіл з опорною стійкою і виробом 4, станину 5. Пружні і демпфувальні зв'язки між рухомими масами 1 і 2, 2 і 3, 4 і 5 визначаються характеристиками напрямних механізмів приводів подач. Зв'язки між стійкою 3 і станиною 5 (K_8, H_8) визначаються характеристиками стику стійка-станина, а між станиною 5 і фундаментом – характеристиками опорних башмаків K_{10}, H_{10} .

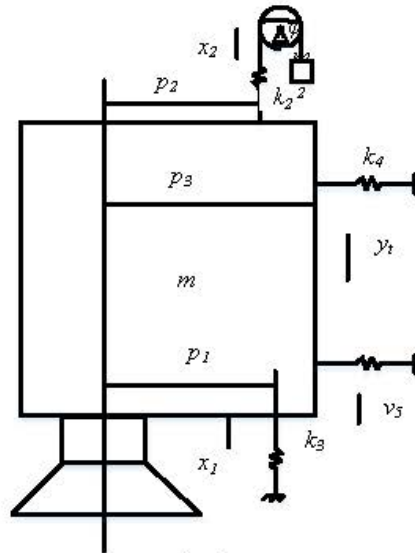

Рисунок 8.6 - Розрахункова схема бабки вертикального фрезерного верстата

Тут m_j , h_j , k_j – відповідно матриці інерційних характеристик, демпфування і жорсткості в j -й точці або зв'язку; a_{jk}, a_{jk}^* – відповідно матриця переносу і транспонована матриця переносу, за допомогою яких встановлюється відповідність між зміщеннями і силовими чинниками, що діють в точках j, i, k ; P_p – матриця сил різання.

Верстат має $(6 \times 5) = 30$ ступенів свободи, і його модель описується 30-ма звичайними диференціальними рівняннями, які у векторно-матричній формі мають вигляд:

$$\begin{aligned}
 & m_1 \ddot{x}_1 + h_6 \dot{x}_1 + a_{1,6}^* k a_{1,6} x_1 - h_6 a_{2,1} \dot{x}_2 - a_{1,6}^* k_6 a_{2,6} x_2 = a_{1,\varphi}^* P_p; \\
 & -h_6 a_{1,2} \dot{x}_1 - a_{2,6}^* k_6 a_{1,6} \dot{x}_1 + m_2 \ddot{x}_2 + (a_{2,6}^* h a_{2,6} + a_{2,7}^* h_7 a_{2,7}) \dot{x}_2 + \\
 & + (a_{2,6}^* k_6 a_{2,6} + a_{2,7}^* k_7 a_{2,7}) x_2 - h_7 a_{3,2} \dot{x}_3 - a_{2,7}^* k_7 a_{3,7} x_3 = 0; \\
 & -h_7 a_{2,3} \dot{x}_2 - a_{3,7}^* k_7 a_{2,6} x_2 + m_3 \ddot{x}_3 + (a_{3,7}^* h_7 a_{3,7} + a_{3,8}^* h_8 a_{3,8}) \dot{x}_3 + \\
 & + (a_{3,7}^* k_7 a_{3,7} + a_{3,8}^* k_8 a_{3,8}) x_3 - h_8 a_{5,3} \dot{x}_5 - a_{3,8}^* k_8 a_{5,8} = 0; \\
 & m_4 \ddot{x}_4 + h_9 \dot{x}_4 + a_{4,9}^* k_9 a_{4,9} x_4 - h_9 a_{5,4} \dot{x}_5 - a_{4,9}^* k_9 a_{5,9} x_5 = -a_{4,\varphi}^* P_p; \\
 & -h_8 a_{3,5} \dot{x}_3 - a_{3,8}^* k_8 a_{3,8} x_3 - h_9 a_{4,5} \dot{x}_4 - a_{4,9}^* k_9 a_{4,9} x_4 + m_5 \ddot{x}_5 + \\
 & + (a_{5,8}^* h_8 a_{5,8} + a_{5,9}^* h_9 a_{5,9} + a_{5,10}^* h_{10} a_{5,10}) \dot{x}_5 +
 \end{aligned}$$

$$+ (a_{3,8}^* k_8 a_{5,8} + a_{4,9} k_9 a_{5,9} - a_{5,10} k_{10} a_{5,10}) x_5 = 0.$$

Прийняті позначення : ρ_1 – плече пружної сили в ланці k_1 щодо центра інерції; ρ_2 – плече сил пружності в ланці k_2 ; ρ_3 – плече сили тертя на напрямних.

Система складається з двигуна D (задавальна ланка), який має постійну швидкість руху v_k , що пов'язаний за допомогою наведеної жорсткості приводу k_1 з бабкою, яка масою m_1 ковзає по вертикальних напрямних в умовах рідинного змащення. Бабка через гнучкий трос пов'язана з противагою масою m_2 . Наведена жорсткість троса позначена через k_2 , жорсткість напрямних при повороті – через k_φ (див. рис. 8.6).

Тоді система приймає такий вигляд:

$$\begin{aligned} m_1 \ddot{x}_1 - m_1 \rho \ddot{\varphi} + h_1 \dot{x}_1 + k_1 x_1 + k_2 (x_1 - x_2) &= k_1 v_s t + f_0 + \delta f_0 - Y_t; \\ m_2 \ddot{x}_2 + k_2 (x_2 - x_1) &= 0; (i + m_1 \rho) \ddot{\varphi} - m_1 \rho \ddot{x}_1 + h_\varphi \dot{\varphi} + k_\varphi \varphi &= 0; \\ h_1 \dot{Y}_t + Y_t &= f_0 = h x_1 + h_1 h_q \ddot{x}_1, \end{aligned}$$

де h_1 – коефіцієнт розсіювання енергії в матеріалі пружини; h – кутовий коефіцієнт нахилу статичної характеристики тертя; h_q – коефіцієнт в'язкого опору; $h_1 = \frac{h_c}{k_y}$ – коефіцієнт опору спливання в рідинному мастилі, k_y – контактна жорсткість; h_φ – коефіцієнт, що характеризує витискування мастильного матеріалу; f_0 – сила тертя, відповідна початковому руху; δf_0 – стрибок сили тертя при переході від спокою до руху; Y_t – сила тертя; v_s – постійна швидкість руху задає ланки; i – момент інерції.

Завдання 3. Шпindelний вузол (рис. 8.7).

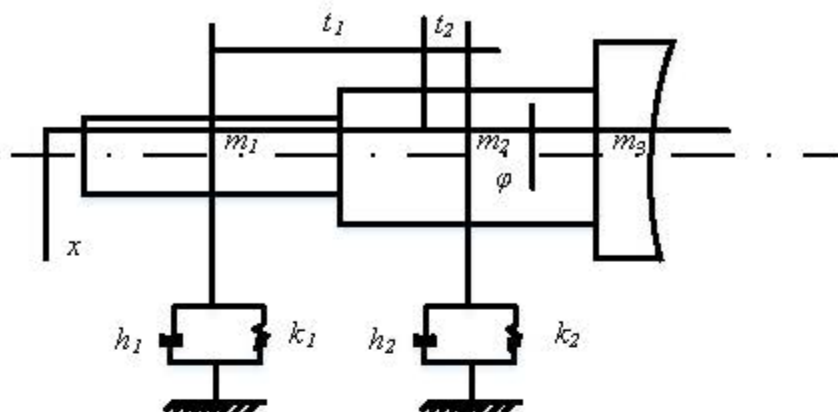

Рисунок 8.7 - Розрахункова схема найпростішого шпindelного вузла

Деформацією шпindеля нехтуємо в порівнянні з деформацією підшипникових опор (тобто вважаємо його абсолютно жорсткою балкою).

Завдання 4. Зубчаста передача приводів головного руху і подач (рис. 8.8).

Рівняння руху мають такий вигляд:

$$I_3 \ddot{\varphi}_3 = -K_{kp3}(\varphi_3 - \varphi_g);$$

$$I_g \ddot{\varphi}_g = -(K_{kp1} + K_{kp2} + K_{kp3})\varphi_g + K_{kp1}\varphi_1 + K_{kp2}\varphi_2 + K_{kp3}\varphi_3,$$

де $\varphi_j, \varphi_g (j=1,2,3)$ – кути закручування.

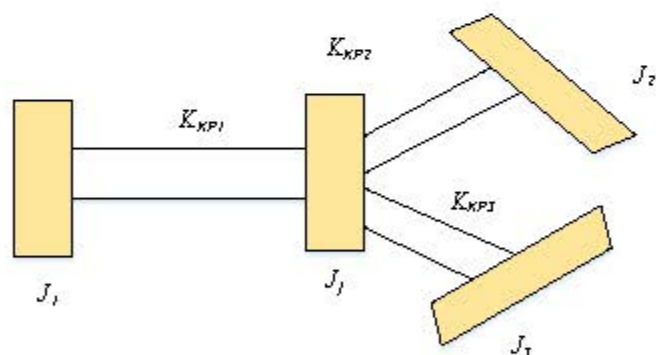

Рисунок 8.8 - Еквівалентна схема триступеневої зубчастої передачі

На рис. 8.8 прийнято позначення: I_1, I_2, I_3 – моменти інерції дисків 1, 2, 3; I_g – момент інерції зубчастого колеса; $K_{kp1}, K_{kp2}, K_{kp3}$ – коефіцієнти жорсткості закручування валів 1, 2, 3.

Завдання 5. Електропривод частини верстата (рис. 8.9).

Процес затискання заготовки за допомогою електроприводу може бути розбитий на кілька етапів: перший – від моменту початку затискання до моменту відключення двигуна; другий – від моменту відключення двигуна до зупинки ротора. Наступні етапи відповідають руху елементів системи під дією інерції і пружинки до їх зупинки.

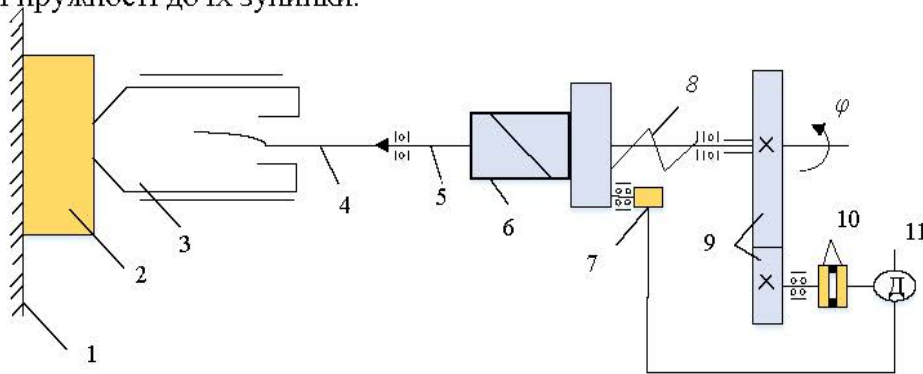

Рисунок 8.9 – Розрахункова схема електромеханічного затискного пристрою

Диференціальні рівняння руху на другому і третьому етапах – $\frac{d^2\varphi}{dt^2} + k_j\varphi = d_j + f_j(t)$, де $j=1,2$ – номери етапів; $k_1 = \frac{C}{I}$, $d_1 = \frac{-M_c}{I}$, $k_2 = \frac{k_{yz}}{I}$, $d_2 = \frac{M_c''}{I}$, I – момент інерції ротора двигуна і наведених до нього мас; k_j – коефіцієнти жорсткості вала; k_{yz} – коефіцієнт жорсткості розкручуваної ділянки валопроводу; M_c' – момент статистичного опору; M_c'' – момент холостого ходу ротора двигуна; f_j – постійно діючі зовнішні збурення, викликані механізмами передачі.

Завдання 6. Маніпулятор.

Розглянемо триланковий неплоский маніпулятор, враховуючи пружність «руки» (рис.8.10).

Вважаємо, що вся маса ланки 3 робота зосереджена в одній точці C_3 – центрі мас ланки 3, яка являє собою пружний стрижень, що має піддатливість тільки на вигин.

За узагальнені координати системи приймемо такі величини: φ_1 – кут повороту ланки 1 щодо стоякля; S_2 – переміщення ланки 2 відносно ланки 1; S_3 – переміщення ланки 3 як жорсткого тіла відносно ланки 2; а f_y –

відхилення центра мас ланки за рахунок вигину ланки по осі y ; f_z – відхилення центру мас ланки 3 за рахунок вигину ланки по осі z .

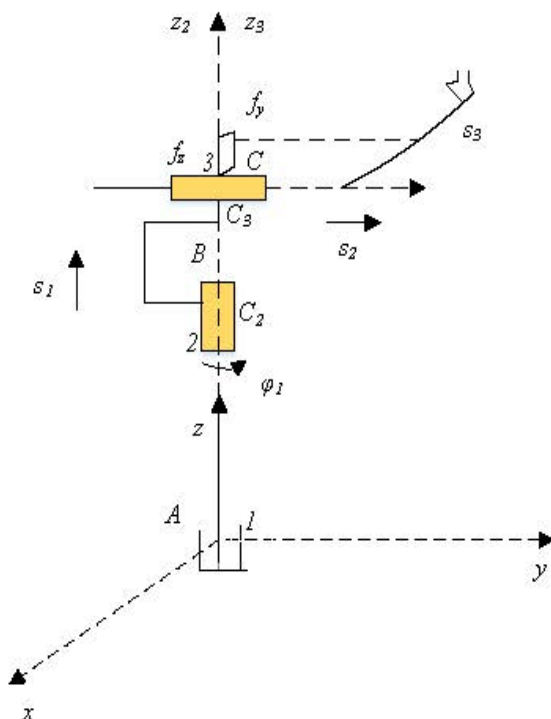

Рисунок 8.10 – Схема триланкового неплоского маніпулятора

Диференціальні рівняння руху механізму мають такий вигляд:

$$(i_{z1} + i_{z2} + i_{z3})\ddot{\varphi}_1 + 2m_3\dot{\varphi}_1\dot{S}_3 + m_3S_3^2\ddot{\varphi}_1 + m_3f_y\dot{S}_3 + m_3S_3\dot{f}_y = Q_{1n} - h_1\dot{\varphi}_1;$$

$$m_3(\ddot{S}_2 + \ddot{f}_z) + m_2\ddot{S}_2 = Q_{1n} - h_2\dot{S}_2 - P_2 - P_3;$$

$$m_3\ddot{S}_3 - m_3(\dot{\varphi}_1 S_3 + \dot{f}_y)\varphi_1 - \frac{9}{2}(f_z^2 - f_y^2)\frac{ei}{S_3^4} = Q_{3n} - h_3\dot{S}_3;$$

$$m_3(\ddot{\varphi}_1 S_1 + \dot{\varphi}_1\dot{S}_3 + \ddot{f}_y) + 3\frac{ei}{S_3^3}f_y = 0; \quad m_3(\ddot{S}_2 + \ddot{f}_z) + 3\frac{Ei}{S_3^3}f_z = 0.$$

Тут P_2, P_3 – сили тяжіння ланок 2 і 3; i_{zj} – приведений момент інерції щодо осі $-j$ -ої ланки; h_j – коефіцієнт дисипативної функції Релея; Q_{jn} – момент j -го приводу; $3Ei = k, S_3^3$, де k – жорсткість ланки 3 на вигин.

Завдання 7. Динаміка стріли екскаватора.

Розглянемо розрахункову схему стріли екскаватора, приймаючи стрижень стріли і підйомний канат абсолютно жорсткими (рис. 8.11).

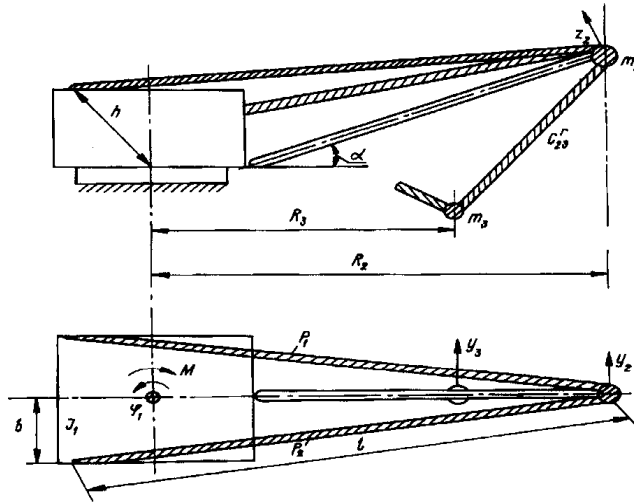

Рисунок 8.11 – Розрахункова схема стріли екскаватора

Рівняння руху стріли екскаватора в горизонтальній площині (у напрямку φ_1, y_2, y_3) запишемо у вигляді:

$$\begin{aligned} -i_1 \ddot{\varphi}_1 + (P_2 - P_1) \frac{b}{l} r_2 - M &= 0; \\ -m_2 (r_2 \ddot{\varphi}_1 + \ddot{y}_2) - (P_2 - P_1) \frac{b}{l} + C_{23}^r (y_3 - y_2) &= 0; \\ -m_3 (r_3 \ddot{\varphi}_1 + \ddot{y}_3) - C_{23}^r (y_3 - y_2) &= 0, \end{aligned}$$

де i_1 – момент інерції поворотної частини екскаватора без ковша і маси, зосередженої у кінця стріли; C_{23}^r – коефіцієнт жорсткості каната; $\ddot{\varphi}_1$ – кутове прискорення поворотної частини екскаватора в горизонтальній площині; P_2, P_1 – зусилля в гілках підвіски b, l, r_2, r_3 – лінійні розміри екскаватора; M – момент, що діє на поворотну частину екскаватора; m_2 – маса, зосереджена у кінця стріли; $\ddot{y}_k$ – прискорення ковша в горизонтальній площині у напрямку y_k ($k = 2, 3$).

Для вертикальних коливань кінця стріли в напрямку осі ординат одержимо рівняння $\ddot{z}_2 + \frac{h(P_1 + P_2)}{l(m_2 + m_3)} = g \eta \cos \alpha$, де g – прискорення вільного падіння; η – коефіцієнт, що враховує тертя в поліспасти; m_3 – маса вантажу.

Математичні моделі робочих процесів

Робочі процеси різання, тертя і приводів руху розглядаються як фізико-механічні та теплофізичні процеси гнучко-пластинчатого деформування і

руйнування, електро-, пневмо- і гідродинамічні процеси, які використовують пружні системи.

Завдання 8. Процес різання (рис. 8.12).

Узагальнена лінійна модель процесу різання (без урахування теплофізики процесу має вигляд: $P + T_p D = K_p a + h_p \dot{a}$, де T_p – постійна стружкоутворення; K_p – усталений коефіцієнт різання; h_p – коефіцієнт в'язкого тертя процесу різання; a – зміна товщини зрізаного шару).

Рівняння систем в загальному випадку нестационарні, з розподіленими параметрами.

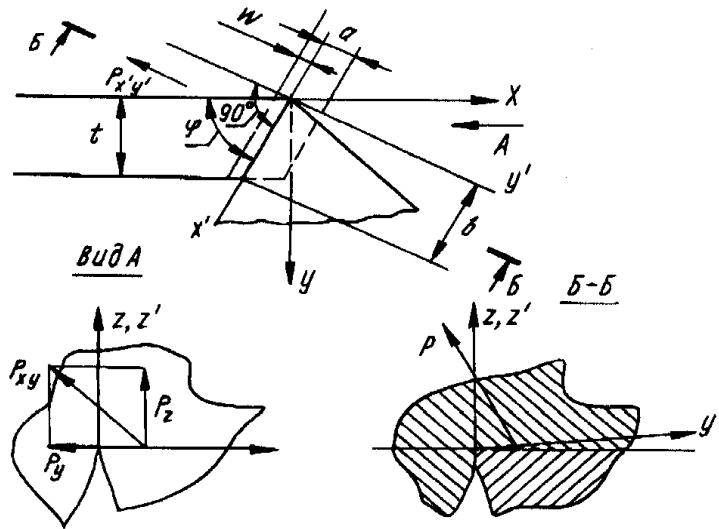

Рисунок 8.12 – Геометричні параметри зрізаного шару: t – глибина різання; b – ширина зрізаного шару (пропорційна t); z – товщина шару, що зрізається (пропорційна подачі); P – сила різання. ($P = (P_x, P_y, P_z)^*$)

Завдання 9. Процес тертя.

Рух столу шліфувального верстата зі швидкісним зв'язком (рис. 8.13) визначається системою рівнянь (рівняння у відхиленнях в системі координат, пов'язаній з тілом)

$$m\ddot{x} + h_x \dot{x} + k_x x = f; \quad m\ddot{y} + h_y \dot{y} + k_y y = q,$$

де q – підйомна гідродинамічна сила; f – сила тертя; m – маса повзуна або столу; k_x – жорсткість пружного елемента, що утримує повзун або стіл в напрямку осі x ; k_y – жорсткість системи по осі y – коефіцієнт сил опору по осі y (охоплює

сили в'язкого тертя мастила і демпфірувальні сили у з'єднаннях приводного упружного елемента); k_y – коефіцієнт сил опору по осі y .

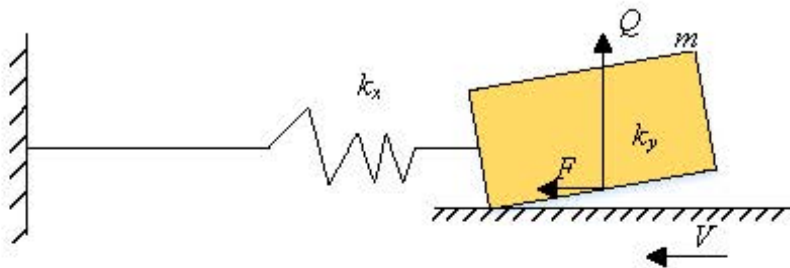

Рисунок 8.13 – Розрахункова схема еквівалентної пружної схеми зі швидкісним (гідродинамічним) зв'язком.

Для рідинного тертя $f = -k_{ж}v_0y$, де $k_{ж}$ – деякий постійний коефіцієнт. Для змішаного тертя $f = -(k_T + k_{ж}V_0)y$, де k_T – статистична характеристика контактного тертя, причому $k_{ж}V_0 \ll k_T$.

Завдання 10. Електропривод верстатів постійного струму незалежного збудження.

Динамічну характеристику електродвигуна постійного струму незалежного збудження визначають з рівняння

$$T_\theta T_M \ddot{M}_D + T_M \dot{M}_D + M_D = M_C,$$

де T_θ – електромагнітна стала часу якорного ланцюга; $T_M = i \frac{\Delta \varpi}{\Delta M_g}$ – механічна

постійна часу приводу (i – момент інерції ротора і наведених до нього ведених частин приводу; ϖ – кутова швидкість обертання валу двигуна); M_D – обертальний момент вала; M_C – момент опору на валу двигуна.

Завдання 11. Електромеханічна система вібратора.

Динаміка електромеханічної системи задається наступною системою рівнянь (рис. 8.14):

$$m\ddot{x} + h\dot{x} + kx = bi ; \quad l \frac{di}{dt} + Ri + \bar{v} = v(t); \quad \frac{m}{b^2} \dot{v} + \frac{h}{b^2} v + \frac{k}{b^2} \int v dt = i,$$

де i – струм; $v = b\dot{x}$ – проти-ЕРС; $b = Blr$ – коефіцієнт зв'язку за моментом, B – магнітна індукція; R – повний опір витка; L – індуктивність котушки; $\bar{v}(t)$ – напруга, прикладена до котушки; k – жорсткість пружини.

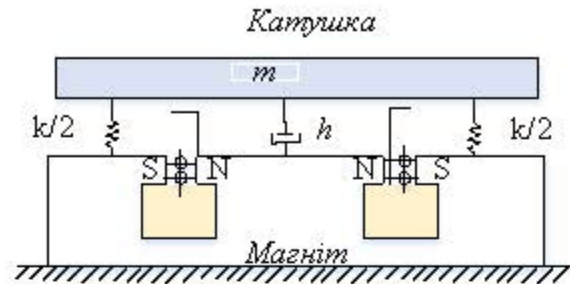

Рисунок 8.14 – Електромеханічна система

Програмні керування

Розглянемо систему рівнянь

$$\dot{x}_j + f_j(t, x_1, \dots, x_n, u_1, \dots, u_r), i = \overline{1, n}. \quad (8.23)$$

Тут вектор-функцію $u = u(t)$ розмірності n назвемо програмним керуванням. При цьому будемо вважати, що при кожному допустимому керуванні на $[0, T]$, тобто такому, для якого інтеграл $\int_0^T u^*(r)u(r)dr$ обмежений, для системи (8.23) виконано умови існування і єдиності розв'язку задачі Коші.

Задача програмного керування полягає у пошуку допустимого керування $u(t)$, при якому система (8.23) має розв'язок $x(t) = (x_1(t), \dots, x_n(t))^*$ що задовольняє умову

$$x(0) = x^1, \quad x(T) = x^2. \quad (8.24)$$

де x^1, x^2 – задані вектори.

Якщо таке керування існує, то його називаємо програмним, а пару точок (x^1, x^2) – керуючою на $[0, T]$ парою. Система називається повністю керованою на $[0, T]$, якщо кожна пара точок (x^1, x^2) керована на $[0, T]$. Загальних способів пошуку програмних керувань для системи (8.23) немає.

Розглянемо лінійну систему

$$\dot{x}(t) = a(t)x + b(t)u + f(t). \quad (8.25)$$

Тут елементи матриць $a(t), b(t)$ і вектора $f(t)$ задані і неперервні на $[0, T]$.

Система (8.25) повністю керована на $[0, T]$ тоді і тільки тоді, коли матриця

$$P(t) = \int_0^T MM^* dt, \text{ де } M = y^{-1}B - \text{ не особлива, а } y(t) - \text{ фундаментальна матриця}$$

системи $\dot{x} = Ax$. При цьому вся множина програмних керувань задається

формулою $u = M^* C + v$. Інтеграл $\int_0^T u^* u dt$ обмежений і $\int_0^T M v dt = 0$,

$$C = P^{-1}(T) \left[y^{-1}(T) x^{-1} - \int_0^T y^{-1}(r) f(r) dr - x^0 \right].$$

Приклад 1. Чи буде керованим на $[0, T]$ пара точок для системи $\ddot{x} + u\dot{x} = 0$ з початковими граничними умовами

$$\text{а) } \begin{cases} x(0) = 1 \\ \dot{x}(0) = 1 \\ x(1) = 0 \\ \dot{x}(1) = 1 \end{cases} \quad \text{б) } \begin{cases} x(0) = 1 \\ \dot{x}(0) = 1 \\ x(1) = 2 \\ \dot{x}(1) = 1 \end{cases}.$$

Розв'язання. Система інтегрується:

$$\frac{d\dot{x}}{\dot{x}} = -u dt, \quad \dot{x}(t) = \dot{x}(0) u(t), \quad V(t) = e^{-\int_0^t u(r) dr}, \quad x(t) = x(0) + \dot{x}(0) \int_0^t V(\xi) d\xi.$$

З крайових умов отримуємо: $x = 1 + \int_0^1 V(\xi) d\xi$, $\dot{x}(1) = V(1)$.

Помічаємо, що $V(T) > 0$, тому $x(t) > 1$. Таким чином, у випадку а) пара точок некерована, у випадку б) – керована.

Приклад 2. Побудувати всі програмні керування і виділити серед них ті що задовольняють умову:

$$\begin{cases} \dot{x}_1 = x_1 + x_2; \\ \dot{x}_2 = -x_1 + x_2 + e^t u, \end{cases} \quad x^1 = \begin{pmatrix} -1 \\ -1 \end{pmatrix}; \quad x^2 = \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \end{pmatrix}; \quad T = 4\pi; \quad u(t) > 0.$$

Розв'язання. Записуємо

$$y(t) = e^{-t} \begin{pmatrix} \cos t & \sin t \\ -\sin t & \cos t \end{pmatrix}; \quad M = y^{-1} b = e^{-t} \begin{pmatrix} \cos t & -\sin t \\ \sin t & \cos t \end{pmatrix} e^t \begin{pmatrix} 0 \\ 1 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} -\sin t \\ \cos t \end{pmatrix},$$

$$P(4\pi) = \int_0^{4\pi} \begin{pmatrix} -\sin t \\ \cos t \end{pmatrix} (-\sin t, \cos t) dt = \int_0^{4\pi} \begin{pmatrix} \sin^2 t & -\sin t \cos t \\ -\sin t \cos t & \cos^2 t \end{pmatrix} dt = 2\pi e,$$

$$\text{де } e = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{pmatrix}; \quad C = p^{-1}(4\pi)y^{-1}(4\pi) \begin{pmatrix} -1 \\ -1 \end{pmatrix} = \frac{-e^{4\pi}}{2\pi} \begin{pmatrix} 1 \\ 1 \end{pmatrix};$$

$$M^*C = \frac{e^{-4\pi}}{2\pi}(\sin t - \cos t);$$

$$u(t) = \frac{e^{-4\pi}}{2\pi}(\sin t - \cos t) + v(t); \quad \int_0^{4\pi} v(t) \cos t dt = \int_0^{4\pi} v(t) \sin t dt = 0.$$

Для того щоб задовольнити умову $u(t) \geq 0$, можна взяти $v(t) = v_0$,

$$\text{де } v_0 = \frac{e^{-4\pi} \sqrt{2}}{2\pi}.$$

Аналогічна задача керування виникає і для системи різницевих рівнянь:

$$x(k+1) = a(k)x(k) + b(k)u(k) + f(k) \quad (8.26)$$

з початковими граничними умовами: $x(0) = x^1, x(m) = x^2$.

Система (8.26) повністю керована на $[0, T]$ тоді і тільки тоді, коли ранг матриці $S = \{b(m-1), a(m-1)b(m-2), a(m-1)(m-2)b(m-3), \dots, a(m-1), \dots, a(1)b(0)\}$ дорівнює n .

Якщо матриці $a(k)$ і $b(k)$ не залежать від k , то $S = (b, ab, \dots, a^{n-1}b)$.

Помітимо, що якщо система (8.25) повністю керована на $[0, T]$, то для кожної пари точок серед (x^1, x^2) програмних керувань існує кусково-постійне представлення.

8.1.4 Стійкість за Ляпуновим програмних рухів

Нехай дана система звичайних диференціальних рівнянь

$$\dot{X} = f(x, t), \quad (8.27)$$

де $\dot{X}$ – вектор; $f(x, t)$ вектор-функція розмірності n .

Нехай відомо деякий розв'язок цього диференціального рівняння $x = \bar{x}(t)$, визначений при $t_0 \geq 0$. Цей розв'язок назвемо незбуреним програмним рухом, а будь-який інший, відмінний від нього, збуреним.

Незбурений рух $x = \bar{x}(t)$ називається стійким за Ляпуновим, якщо для будь-якого $t_0 \geq 0$ і будь-якого числа $\varepsilon > 0$ можна вказати число $\delta(\varepsilon, t_0) > 0$ таким, що при $\|x - \bar{x}\| < \delta(\varepsilon, t_0)$ буде $\|x(t, x_0, t_0) - \bar{x}(t)\| < \varepsilon$ при $t \geq t_0$, де $x(t_0, x_0) = x_0$, $\bar{x}(t_0) = \bar{x}$.

Геометрична стійкість за Ляпуновим означає, що як завгодно вузька ε -область розв'язку містить всі розв'язки $\bar{x}(t)$, які в початковий момент знаходились від $\bar{x}_0$ не більше, ніж на δ .

Важливо відмітити, що має сенс говорити тільки про стійкість певного розв'язку $\bar{x}(t)$, а не всіх розв'язків рівняння (8.27).

Приклад. Загальний розв'язок рівняння

$$\ddot{x}(t) = -\frac{1}{2} \left[x^2(t) + \sqrt{x^4(t) + 4\dot{x}^2(t)} \right] x(t)$$

має вигляд $x(t) = c \sin(ct + d)$, де c і d – випадкові постійні. Розв'язок рівняння $x(t) \equiv 0$ стійкий за Ляпуновим, оскільки $x(t) \equiv 0$, якщо початкові умови $x_0(t_0) = c \sin(ct_0 + d)$ і $\dot{x}_0(t_0) = c^2 \cos(ct_0 + d)$ достатньо малі. Будь-який інший розв'язок $\bar{x}(t) = c_1 \sin(c_1 t + d)$ ($c_1 \neq 0$) нестійкий. Насправді завжди існує такий розв'язок $\bar{x}(t) = c_1 \sin(c_1 t + d)$, для якого $c_2 \neq 0$ та відношення частот $\frac{c_2}{c_1}$ ірраціональне. Для таких розв'язків $\sup |x(t) - \bar{x}(t)| = |c_1| + |c_2|$, $t \in (0, \infty)$ незалежно від $t_0, \bar{x}_0, \bar{\dot{x}}, x(t_0), \dot{x}(t_0)$. Таким чином, розв'язок $x(t), \bar{x}(t)$ розбігається на кінцеву величину $|c_1| + |c_2| \neq 0$ незалежно від близькості початкових умов.

Варто зауважити, що для лінійних рівнянь стійкість одного розв'язку тягне за собою стійкість будь-якого іншого розв'язку і можна говорити про **стійкість системи в цілому**.

Незбурений рух (рис. 8.15) називається асимптотично стійким за Ляпуновим, якщо він стійкий за Ляпуновим і до того ж величину $\delta(t_0, \varepsilon)$ для будь-якого $\varepsilon > 0$ можна вибрати так, що $|x(t, x_0, t_0) - \bar{x}(t)| \xrightarrow{t \rightarrow \infty} 0$.

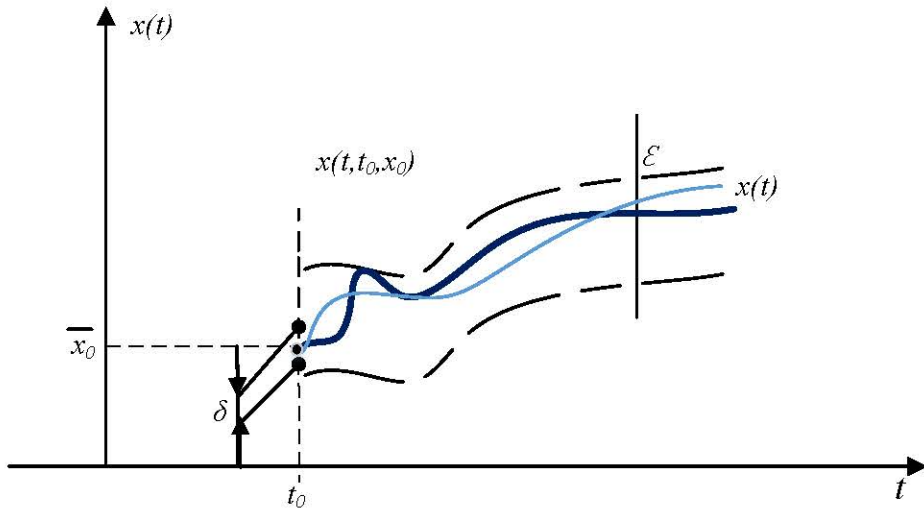

Рисунок 8.15 - Стійкість по Ляпунову незбуреного руху

Якщо виконується лише друга умова, то говорять, що програмний рух є притягувальним. З притягування не впливає стійкість. Але для скалярного звичайного диференціального рівняння притягування завжди призводить до стійкості.

Виконаємо в системі (8.27) перетворення координат по формулі

$$x(t) = y(t) + \bar{x}(t),$$

де $y(t)$ – нова шукана вектор-функція.

В результаті отримуємо

$$\frac{dy}{dt} = f(y + \bar{x}(t), t) - f(\bar{x}(t), t). \quad (8.28)$$

Система (8.28) має розв'язок (положення рівноваги) $y \equiv 0$. Якщо цей розв'язок прийняти за незбурений рух, то нульовий розв'язок $y = 0$ називається стійким за Ляпуновим, якщо для будь-якого $t \geq 0$ і будь-якого $\varepsilon > 0$, можна вказати таке $\delta(\varepsilon, t) > 0$, що при $\|y_0\| < \delta$ буде $\|y(t, y_0, t_0)\| < \varepsilon$ при $t \geq t_0$, причому $y(t_0, y_0, t_0) = y_0$.

Стійкість лінійних систем

Нехай дана система лінійних рівнянь

$$\dot{x} = a(t)x + f(t), \quad (8.29)$$

де елементи матриці $a(t)$ і вектора $f(t)$ задані і неперервні на $[0, \infty]$.

Система (8.29) стійка за Ляпуновим тоді і тільки тоді, коли обмежені на $[0, \infty]$ елементи її фундаментальної матриці $y(t)$ ($y(0) = E$).

Розглянемо систему однорідних рівнянь

$$\dot{x} = a(t)x. \quad (8.30)$$

Система (8.30) називається експоненціально стійкою, якщо знайдуться такі додатні константи $\alpha_1, \alpha_2, a_1, a_2$, що

$$\alpha_1 \|x_0\| e^{\alpha_1(t-t_0)} < \|x(t, x_0, t_0)\| < \alpha_2 e^{\alpha_2(t-t_0)}.$$

Якщо матриця $a(t)$ постійна, то асимптотична стійкість системи (8.30) еквівалентна експоненціальній.

Система (8.29) при $a = \text{const}$ асимптотично стійка тоді і тільки тоді, коли всі власні числа матриці мають від'ємні дійсні частини.

Розглянемо характеристичний поліном матриці A :

$$\det(\lambda E - A) = \lambda^n + a_1 \lambda^{n-1} + \dots + a_n = p(\lambda). \quad (8.31)$$

Будемо говорити, що багаточлен $p(\lambda)$ є стійким, якщо всі його корені λ_j мають від'ємні дійсні частини, тобто $\text{Re } \lambda_j < 0, j = \overline{1, n}$. Зв'яжемо з багаточленом $p(\lambda)$ два дійсних багаточлена $g(\lambda)$ і $h(\lambda)$ за формулою $p(i\lambda) = g(\lambda) + ih(\lambda)$.

Теорема Ерміта – Білера. Багаточлен $p(\lambda)$ тоді і тільки тоді стійкий, коли корені багаточленів g і h дійсні, прості, чергуються і хоча б для одного дійсного $\bar{\omega}_0$ виконується умова

$$g(\bar{\omega}_0)h'(\bar{\omega}_0) - g'(\bar{\omega}_0)h(\bar{\omega}_0) > 0.$$

Для багаточлена $p(\lambda)$ з дійсними коефіцієнтами ця нерівність рівносильна нерівності $a_{n-1}a_n > 0$.

Для стійкості багаточлена $p(\lambda)$, який не має чисто уявних коренів, необхідно і достатньо, щоб

$$\frac{2}{\pi} \Delta \arg p(i\bar{\omega}) \Big|_{\substack{\bar{\omega} = \infty \\ \bar{\omega} = 0}} = n, \quad \text{tg } \arg p(i\bar{\omega}) = \frac{h(\bar{\omega})}{g(\bar{\omega})}.$$

Спираючись на теорему Ерміта – Білера, англійський математик і механік Е. Раус сформулював зручний алгоритм, що дозволяє перевірити стійкість будь-якого багаточлена за кінцеве число кроків. Незалежно від Е. Рауса німецький математик А. Гурвіц дав розв'язок задачі стійкості у вигляді нерівностей.

Теорема (критерій Рауса – Гурвіца). Корені дійсного багаточлена $p(\lambda)$ мають від’ємні дійсні частини тоді і тільки тоді, коли будуть додатні всі головні мінори матриці

$$r = \begin{pmatrix} a_1 & 1 & 0 & 0 & 0 & \dots & 0 \\ a_3 & a_2 & a_1 & 1 & 0 & \dots & 0 \\ a_5 & a_4 & a_3 & a_2 & a_1 & \dots & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & \dots & a_n \end{pmatrix},$$

тобто

$$\Delta_1 = a_1 > 0, \Delta_2 = \begin{vmatrix} a_1 & 1 \\ a_3 & a_2 \end{vmatrix} > 0, \dots, \Delta_n = \det \Gamma > 0.$$

Відзначимо, що у стійкого багаточлена всі коефіцієнти додатні (теорема Стодоли). Зворотнє твердження неправильне: багаточлен має додатні коефіцієнти, але серед його коренів два мають додатні дійсні частини. Як приклад розглянемо багаточлен $\lambda^3 + 2\lambda^2 + 2\lambda + 40$

$$\Gamma = \begin{pmatrix} a_1 & 1 & 0 \\ a_3 & a_2 & a_1 \\ 0 & 0 & a_3 \end{pmatrix} \quad \Delta_1 = a_1 > 0, \Delta_2 = a_1 a_2 - a_3 > 0, \Delta_3 = a_3 > 0.$$

Ці умови вперше отримав І. А. Вишнеградський.

Нехай тепер матриця $a(t)$ буде $\bar{\omega}$ – періодичною.

Теорема. Для асимптотичної стійкості системи (8.29) необхідно і достатньо, щоб корені рівняння $\det(\lambda E - y(\bar{\omega})) = 0$ лежали всередині центрального одиничного кола, тобто $|\lambda_i| < 1$, де $y(t)$ – фундаментальна матриця розв’язків системи (8.29).

Для матриці системи лінійних різницевих рівнянь

$$x(k+1) = a(k)x(k) \quad (8.32)$$

справедлива така теорема.

Теорема. Система (8.32) стійка за Ляпуновим тоді і тільки тоді, коли елементи її фундаментальної матриці $y(k)$ обмежені при $k > 0$. Для асимптотичної стійкості необхідно і достатньо, щоб всі власні числа були за модулем менше одиниці.

Теорема (критерій Шура – Кона). Нехай $p(\lambda) = a_0\lambda^n + a_1\lambda^{n-1} + \dots + a_n$. Зворотний до нього поліном $p^*(\lambda) = a_n\lambda^n + a_{n-1}\lambda^{n-1} + \dots + a_0$. Корені полінома $p(\lambda)$ будуть за модулем менше одиниці тоді і тільки тоді, коли будуть додатні всі головні мінори матриці r , отриманої таким чином:

$$\frac{p^*(x)P^*(y) - p(x)p(y)}{1 - xy} = (1, x, \dots, x^{n-1})r \begin{pmatrix} 1 \\ y \\ \vdots \\ y^{n-1} \end{pmatrix}.$$

Приклад. Візьмемо багаточлен $p(\lambda) = \lambda^2 + a_1\lambda + a_2$, для якого виконується тотожність

$$\begin{aligned} \frac{p^*(x)P^*(y) - p(x)p(y)}{1 - xy} &\equiv \frac{1}{1 - xy} [x^2y^2(a_2^2 - 1) + x^2y(a_1a_2 - a_1) + \\ &+ xy^2(a_1a_2 - a_1) + (a_1 - a_1a_2) + a_1x + y(a_1 - a_1a_2) + (1 - a_2^2)] = \\ &= (1 - a_2) + [(1 + a_2) + a_1y + (1 + a_2^2)xy] = (1, x) \begin{pmatrix} (1 - a_2)(1 + a_2) & (1 - a_2)a_1 \\ (1 - a_2)a_1 & (1 - a_2)(1 + a_2) \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 1 \\ y \end{pmatrix}; \\ \Delta_1 &= (1 - a_2) > 0, \Delta_2 = (1 - a_2)^2((1 + a_2)^2 - a_1^2) > 0. \end{aligned}$$

Остаточно, якщо виконуються нерівності $|a_2| < 1$, $|a_1| < 1 + a_2$ то всі корені багаточлена $P(\lambda)$ лежать в центральному одиничному колі.

Нехай система рівнянь (8.28) має вигляд $\dot{y} = P(t)y + f(t, y)$, де $f(t, y)$ задовольняє умову Ліпшиця за змінними.

Теорема (Ляпунов). Нехай система $\dot{y} = P(t)y$ експоненціально стійка, $\|f(t, y)\| \leq \alpha(\varepsilon)\|y\|$ при $t \geq 0$ і $\|y\| \leq \varepsilon$, тоді нульовий розв'язок системи (8.28) асимптотично стійкий.

Нехай задана система різницевих рівнянь вигляду

$$y(k+1) = P(k)y(k) + q(k, y(k)). \quad (8.33)$$

Теорема. Якщо $y(k+1) = P(k)y(k)$ експоненціально стійка і $\|q(k, y(k))\| \leq \beta(\varepsilon)\|y\|$ при $k \geq 0$ і $\|y\| < \varepsilon$ при $k \geq 0$ $\beta(\varepsilon) \rightarrow 0$, $\varepsilon \rightarrow 0$, то нульовий розв'язок системи (8.33) асимптотично стійкий.

Існує метод визначення стійкості стаціонарної системи $\dot{x} = ax$, не пов'язаний з власними значеннями. Виявляється, всі власні числа матриці

лежать в лівій півплощині тоді і тільки тоді, коли всі власні числа матриці $b = (a - E)^{-1}(a + E) = E + 2(a - E)^{-1}$ лежать в центральному одиничному колі.

Для практичної перевірки останньої умови перевіряють $\|b^{2k}\| \rightarrow 0$ при $k \rightarrow 0$, що відповідає стійкості матриці a .

8.1.5 Стабілізація програмних рухів

Нехай поведінка технічної системи описується векторним звичайним диференціальним рівнянням

$$\frac{dx}{dt} = f(t, y, \bar{w}), y(0) = y_0, \quad (8.34)$$

де $y, y_0 \in r^n$ – вектори поточного і початкового стану системи; $\bar{w} \in r^r$ – вектор керувальних впливів.

Візьмемо програмний (незбурений) розв'язок $y = y_0(t)$, що відповідає програмному початковому стану $y_0 = y_{0p}$ і деякому програмному керуванню $\bar{w} = \bar{w}_p(t)$. Візьмемо також відхилення збуреного розв'язку і керування від програмного

$$x = y - y_p(t), u = \bar{w} - \bar{w}_p(t). \quad (8.35)$$

Рівняння у відхиленнях має вигляд

$$\frac{dx}{dt} = g(t, x, u), x(0) = x_0. \quad (8.36)$$

Оскільки $g(t, 0, 0) = 0$, то завдання вивчення розв'язка в околі виділеного програмного зводиться до задачі вивчення розв'язку рівняння (8.36) в околі положення рівноваги $x=0, u=0$. Координати вектора керування зазвичай називають входами системи. Під виходами системи розуміють координати доступного вимірюванню вектора η , що є функцією стану X . Якщо на входи системи подаються керування залежно від виміряних сигналів виходів, то говорять про керування за принципом зворотного зв'язку X . Якщо в кожен момент часу виміру доступні всі координати вектора стану системи $u = u(t, x)$ то кажуть, що керування побудовано за принципом повного зворотного зв'язку.

Сформулюємо класичну задачу стабілізації програмного режиму (руху, процесу) рівняння (8.34) керуванням, побудованим за принципом повного зворотного зв'язку: потрібно побудувати керування $u(t, 0) = 0$, при якому всі

розв'язки рівняння (8.36), що починаються в досить малому околі нуля, зменшуються за експоненціальним законом.

Керування, які вирішують завдання стабілізації, будемо називати стабілізуючими. Якщо існує хоч одне таке керування, то рівняння (8.36) будемо називати стабілізуючим. Виділимо в рівнянні (8.36) члени, лінійні відносно x і u , тоді отримаємо

$$\dot{x} = a(t)X + b(t)u + H(t, x, u), \quad (8.37)$$

де $\|H(t, x, u)\| < l(\|x\| + \|u\|)^{1+a}$, причому $a = \text{const} > 0$, $l = \text{const}$.

Припустимо, що при керуванні $u = M(t)x$, нульовий розв'язок системи $\dot{X} = a(t)x + b(t)u$ експоненціально стійкий за Ляпуновим. Тоді розв'язок $X = 0$ системи (8.37) асимптотично стійкий.

Неперервна стабілізація лінійних стаціонарних систем

Розглянемо стаціонарну лінійну систему

$$\dot{X} = aX + bu. \quad (8.38)$$

Потрібно побудувати керування $u = M^*X$ з $[r \times n]$ матрицею M^* , при якому всі розв'язки $X(t)$ системи (8.38) будуть зменшуватися за експоненціальним законом.

Введемо матрицю $S = (b, ab, \dots, a^{n-b})$. Якщо $\text{rank}(S) = n$, то система (8.38) називається *повністю керованою*. У цьому випадку керування $u = M^*X$ можна вибрати так, щоб матриця $a + bM^*$ замкненої системи мала наперед задані власні числа.

Припустимо для простоти, що $r = 1$, тобто є один керувальний орган. Задасмо набором комплексних чисел $\Lambda = (\lambda_1, \dots, \lambda_n)$, які лежать в лівій напівплощині, і розташовані симетрично щодо дійсної осі,

Побудуємо поліном

$$q(\lambda) = (\lambda - \lambda_1) \dots (\lambda - \lambda_n) = \lambda^n + q_1 \lambda^{n-1} + \dots + q_{n-1} \lambda + q_n,$$

коефіцієнти якого визначимо за формулами Вієта.

З рівняння

$$S \begin{pmatrix} P_n \\ \vdots \\ P_1 \end{pmatrix} = -a^n b$$

знайдемо числа $P_1, \dots, P_n$.

Шукані коефіцієнти передачі визначимо із системи

$$TS^*M = \begin{pmatrix} P_1 & -q_1 \\ \dots & \dots \\ P_n & -q_n \end{pmatrix}, \quad M = \begin{pmatrix} m_1 \\ \vdots \\ m_n \end{pmatrix}; \quad T = \begin{pmatrix} 1 & 0 & \dots & 0 \\ P_1 & 1 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ P_{n-1} & P_{n-2} & \dots & 1 \end{pmatrix}.$$

Механізм вирішення завдання стабілізації в разі $r > 1$ той же, однак зі зростанням r різко зростає кількість обчислень, а формули для коефіцієнтів передачі (тобто матриці M) стають занадто громіздкими.

Зауважимо, що якщо відомі власні числа системи, то майже завжди відома і фундаментальна матриця розв'язків, а отже, можна побудувати програмне керування $u = u(t)$, яке стабілізує систему (8.38).

Умова повної керованості, взагалі кажучи, занадто жорстка для стабілізованості системи. Дійсно, нехай $\lambda_1, \dots, \lambda_k$ власні числа матриці. Припустимо, що серед них є k в точності таких, у яких дійсні частини невід'ємні. Тоді лінійним перетворенням над шуканими функціями лінійну систему (8.38) можна привести до вигляду

$$\begin{cases} \frac{dx_1}{dt} = a_+ x_1 + b_1 u; \\ \frac{dx_2}{dt} = a_- x_2 + b_2 u, \end{cases}$$

де a_+, b_1, x_1 – розмірності k , a_-, b_2, x_2 – розмірності $n-k$. Матриця a_+ має власні числа $\lambda_1, \dots, \lambda_k$ з невід'ємними дійсними частинами, а матриця a_- – тільки з від'ємними.

Необхідною і достатньою умовою стабілізованості є лінійна незалежність векторів $b_1, a_+ b_1, \dots, a_+^{k-1} b_1$.

Значимо ще один спосіб (більш простий з обчислювальної точки зору) побудови стабілізуючого керування.

Розглянемо систему (8.38). Будуємо матрицю $a = -(a + \beta E)$, де $\beta = S_{\max} \sum_{j=1}^n |a_{jk}| (\{a_{jk}\} = a, S > 1)$, $1 \leq k \leq n$.

Далі розглянемо рівняння Ляпунова: $aZ + Za^* = -2bb^*$.

Якщо матриця Z – його розв'язок, то беремо $M^* = b^* z^{-1}$. При цьому

$$\operatorname{Re} \lambda_j(a + bM^*) = -\beta, j = 1, \dots, n.$$

Цей метод застосовується, якщо достатньо, щоб корені характеристичного полінома замкненої системи розташовувалися в лівій півплощині (при цьому неважливо, які значення вони приймають).

Стабілізація різницевої системи

Розглянемо керовану систему лінійних стаціонарних різницевої рівнянь: $x(k+1) = ax(k) + bu$, $k = 0, 1, \dots$, де a, b – матриці тих же розмірностей, що й в системі (8.38). Потрібно побудувати стабілізуюче керування $u = M^* x(k)$, $k = 0, 1, \dots$, при якому будь-який розв'язок вихідної системи задовольняє нерівність

$$\|x(k)\| < \alpha \rho^k \|x(0)\|, k = 0, 1, \dots$$

при деяких $\alpha > 0$ і $0 < \rho < 1$.

Ця нерівність аналогічна нерівностям експоненціальної стійкості неперервних систем. Якщо в неперервному випадку керування треба було обирати так, щоб власні числа замкненої системи лежали в лівій півплощині, то в дискретному випадку необхідна належність власних чисел одиничному колу з центром в початку координат. Побудова стабілізуючого керування аналогічна випадку неперервних систем. Послідовність для випадку $r = 1$:

1. Побудувати матрицю $S = (b, ab, \dots, a^{n-1}b)$.

2. Якщо $\operatorname{rank}(S) = n$, то система повністю керована і можливо однозначно

розв'язати систему $S \begin{pmatrix} P_n \\ \vdots \\ P_1 \end{pmatrix} = -A^n B$.

3. Задатися набором комплексних чисел, симетричних щодо дійсної осі, за модулем меншим одиниці: $\Lambda = (\lambda_1, \dots, \lambda_n)$,

Побудувати поліном

$$q(\lambda) = (\lambda - \lambda_1) \dots (\lambda - \lambda_n) = \lambda^n + q_1 \lambda^{n-1} + \dots + q_{n-1} \lambda + q_n$$

4. Побудувати матрицю $T = \begin{pmatrix} 1 & 0 & \dots & 0 \\ p_1 & 1 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ p_{n-1} & p_{n-2} & \dots & 1 \end{pmatrix}$.

5. Вектор M визначити з рівняння $TS^*M = \begin{pmatrix} P_1 - q_1 \\ \dots \\ P_n - q_n \end{pmatrix}$.

Приклад. Досліджувати, залежно від параметра β , стабілізованість системи і побудувати стабілізувальне керування різницевого рівняння, при якому власні числа дорівнюють $\frac{1}{2}$.

$$x(k+1) = \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 & 1 \\ 1 & 0 & 0 & \beta \\ 0 & \beta & 0 & -1 \\ 0 & 0 & 1-\beta & 1 \end{pmatrix} x(k) + \begin{pmatrix} 1 \\ 0 \\ 0 \\ 0 \end{pmatrix} u;$$

$$ab = \begin{pmatrix} 0 \\ 1 \\ 0 \\ 0 \end{pmatrix}, \quad a^2b = \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ \beta \\ 0 \end{pmatrix}, \quad a^3b = \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ 0 \\ \beta(1-\beta) \end{pmatrix}.$$

Щоб $\text{rank}(S)$ дорівнював 4, потрібно вимагати, щоб $\beta \neq 0, \beta \neq 1$.

Візьмемо, наприклад, $\beta = 2$, тоді $-A^4B = \begin{pmatrix} 2 \\ 4 \\ -2 \\ 2 \end{pmatrix}$ $S = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & -2 \end{pmatrix}$.

Із системи $S \begin{pmatrix} P_1 \\ P_2 \\ P_3 \\ P_4 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 2 \\ 4 \\ -2 \\ 2 \end{pmatrix}$ знаходимо $P_1 = -1; P_2 = -1; P_3 = 4; P_4 = 2$.

Будуємо поліном $q(\lambda) = \left(\lambda - \frac{1}{2}\right)^4 = \lambda^4 - 2\lambda^3 + \frac{3}{2}\lambda^2 - \frac{1}{2}\lambda + \frac{1}{16}$, звідки отримуємо

$$q_1 = -2; \quad q_2 = \frac{3}{2}; \quad q_3 = -\frac{1}{2}; \quad q_4 = \frac{1}{16}$$

$$T = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 & 0 \\ -1 & 1 & 0 & 0 \\ -1 & -1 & 1 & 0 \\ 4 & -1 & -1 & 1 \end{pmatrix}, \quad TS^* \begin{pmatrix} m_1 \\ m_2 \\ m_3 \\ m_4 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 \\ \frac{2}{5} \\ \frac{9}{2} \\ \frac{31}{16} \end{pmatrix}.$$

Отже, $m_1 = 1$, $m_2 = -\frac{3}{2}$, $m_3 = 2$, $m_4 = -\frac{7}{32}$ і шукане керування має вигляд

$u = \left(1, -\frac{3}{2}, 2, -\frac{7}{32}\right)x(k)$. Система, замкнена цим керуванням, буде наступною:

$$X(k+1) = \begin{pmatrix} 1 & -\frac{3}{2} & 2 & \frac{25}{32} \\ 1 & 0 & 0 & 2 \\ 0 & 2 & 0 & -1 \\ 0 & 0 & -1 & 1 \end{pmatrix} X(k). \quad (8.39)$$

Неважко перевірити, що власними числами матриці системи будуть числа $\lambda_{1,2,3,4} = \frac{1}{2}$.

Оптимальна стабілізація

Розглянемо лінійну керовану систему, описану векторним диференціальним рівнянням

$$\dot{X} = A(t)X + B(t)u. \quad (8.40)$$

Введемо в розгляд множину матриць $\{M(t)\}$ такої розмірності, що система $\dot{X} = (A(t)X + B(t)M^*(t))X$ буде експоненціально стійкою.

У цьому випадку керування

$$u(t, x) = M^*(t)X \quad (8.41)$$

буде стабілізуючим.

Припустимо, що система (8.40) стабілізована.

Якість стабілізуючого керування оцінимо за допомогою функціонала

$$I(x_0, u) = \int_0^{\infty} \left(X^* P(t) X + 2 X^* Q(t) u + u^* R(t) u \right) dt,$$

де матриці P, Q, R обмежені на $(0, \infty)$ і R, P – симетричні, додатно визначені.

Стабілізуюче керування $u^0(t, x) = M_0^*(t) X$ назвемо оптимальним, якщо для $u(t, x)$ будь-якого стабілізуючого керування будь-якого X_0 виконана нерівність $I(x_0, u^0) \leq I(x_0, u)$.

Завдання оптимальної стабілізації: визначити умови існування оптимального розв'язку.

Теорема. Для того, щоб існувало оптимальне стабілізуюче керування (8.40), необхідно і достатньо, щоб матричне рівняння Ріккати

$$\begin{aligned} \dot{\theta} + \theta \left[a(t) - b(t)r^{-1}(t)q^*(t) \right] + \left[a^*(t) - q(t)r^{-1}(t)b^*(t) \right] \theta - \\ - \theta b(t)r^{-1}(t)\theta + P(T) - q(t)r^{-1}(t)q^*(t) = 0 \end{aligned} \quad (8.42)$$

мало розв'язком симетричну матрицю $\theta(t)$ з обмеженими на $[0, \infty)$ компонентами, таку, що керування

$$u = -r^{-1}(t) \left[q^*(t) + b^*(t)\theta(t) \right] X \quad (8.43)$$

було стабілізуючим.

Якщо матриця $\theta(t)$ задовольняє умови теореми, то керування (8.43) є оптимальним стабілізуючим.

Якщо матриці a, b, p, q і r не залежить від t , то шуканий розв'язок $\theta(t)$ рівняння (8.42) не залежить від t . У цьому випадку можна замість рівняння (8.42) розглядати алгебраїчне рівняння Ріккати

$$\theta \left[a - br^{-1}q^* \right] + \left[a^* - qr^{-1}b^* \right] \theta - \theta br^{-1}b^* \theta + P - qr^{-1}q^* = 0. \quad (8.44)$$

Існують різні методи розв'язання рівнянь (8.42) або (8.44).

Метод послідовних наближень розв'язання рівняння Ріккати

Метод послідовних наближень розв'язання рівняння (8.42) можна трактувати як матричний аналог методу Ньютона.

Виявляється, що рівняння Ріккати (8.42) еквівалентне сукупності матричного лінійного диференціального рівняння

$$\dot{\theta} + \theta(a + bM^*) + (a + Mb^*)\theta + (P + qM^* + Mq^* + MrM^*) = 0$$

і матричного алгебраїчного рівняння $\theta b + q + Mr = 0$.

Метод полягає в побудові послідовностей матриць $\{M_k(t)\}$, $\{\theta_k(t)\}$, які збігаються відповідно до матриці оптимального керування $M(t)$ і розв'язків рівняння Ріккати $\theta(t)$.

Організуємо побудову таким чином (розглядаємо стаціонарний випадок).

1. Вибираємо деяке стабілізувальне керування $u = M_0^* X$.
2. Будуємо матриці $S_0 = a + bM_0^*$, $T_0 = P + qM_0^* + M_0 q^* + M_0 r M_0^*$.
3. Розв'язуємо рівняння Ляпунова $\theta S_0 + S_0^* \theta = -T_0$. Нехай матриця θ_0 – його розв'язок.

4. Будуємо матрицю $M^* = -r^{-1}(q^* + b^* \theta_0)$.

5. Обчислюємо матриці $s = a + bM_1^*$, $T_1 = P + qM_1^* + M_1 q^* + M_1 r M_1^* \theta_1$ як розв'язок рівняння $\theta s_1 + s_1^* \theta = -T_1$ і т. д.

При організації обчислювальної процедури, критерієм зупинки слід брати виконання нерівності $\|M_{k+1} - M_k\| \leq \varepsilon$.

Рівняння Ріккати (8.42) у наведеному вище матричному вигляді можна розв'язати безпосередньо. Для цього складаємо матрицю:

$$l = \begin{pmatrix} a - br^{-1}q^* & -br^{-1}b^* \\ qr^{-1}q^* - P & -a + qr^{-1}b^* \end{pmatrix}.$$

Якщо стовпці $2n \times n$ матриці $W = \begin{pmatrix} X \\ Y \end{pmatrix}$ утворюють бази n -вимірного інваріантного підпростору матриці L , і матриця X – неособлива, то матриця $\theta = YX^{-1}$ є розв'язком рівняння Ріккати. З іншого боку, якщо матриця θ є розв'язком рівняння (8.44), то стовпці $2n \times n$ матриці $W = \begin{pmatrix} X \\ Y \end{pmatrix}$ утворюють базис n -вимірного підпростору матриці L .

Таким чином, якщо обчислено власні вектори (чи приєднані), можна побудувати матрицю Θ і, отже, матрицю m .

Можливий і дещо модифікований алгоритм на основі нижченаведених критеріїв.

1. Якщо матриця l має власне число λ , то вона має власне число $(-\lambda)$.
2. Існує поліном $f(\lambda)$, має всі корені в лівій півплощині і задовольняє тотожності $\det(l - \lambda E) = f(\lambda)f(-\lambda)$.

3. Якщо оптимальне стабілізувальне керування існує, то матриця $\Theta = YX^{-1}$, де $\begin{pmatrix} x \\ y \end{pmatrix} = f(-1)f^*(-1)\begin{pmatrix} 0 \\ E \end{pmatrix}$, є поліномом $f(\lambda)$.

4. Якщо матриця l має чисто уявне власне число, то оптимального стабілізуючого управління не існує.

5. Якщо оптимальне стабілізувальне керування існує, то воно єдине.

Приклад. Знайти оптимальне стабілізувальне керування

$$\begin{cases} \dot{x}_1 = -x_2 + u \\ \dot{x}_2 = x_1 + x_2 \end{cases} \quad I = \int_0^{\infty} (4x_1^2 + 8x_1x + 4x_2u + u^2) dt.$$

Розв'язання. Тут $a = \begin{pmatrix} 0 & -1 \\ 1 & 0 \end{pmatrix}$, $b = \begin{pmatrix} 1 \\ 0 \end{pmatrix}$, $p = \begin{pmatrix} 4 & 4 \\ 4 & 0 \end{pmatrix}$, $q = \begin{pmatrix} 0 \\ 2 \end{pmatrix}$, $r = 1$;

$$L = \begin{pmatrix} \begin{pmatrix} 0 & -1 \\ 1 & 1 \end{pmatrix} - \begin{pmatrix} 0 & 2 \\ 0 & 0 \end{pmatrix} & \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 0 \end{pmatrix} \\ \begin{pmatrix} 0 & 0 \\ 0 & 4 \end{pmatrix} - \begin{pmatrix} 4 & 4 \\ 4 & 0 \end{pmatrix} & \begin{pmatrix} 0 & -1 \\ 1 & -1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0 & 0 \\ 2 & 0 \end{pmatrix} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0 & -3 & -1 & 0 \\ 1 & 1 & 0 & 0 \\ -4 & -4 & 0 & -1 \\ -4 & 4 & 3 & -1 \end{pmatrix}.$$

Знайдемо характеристичний багаточлен матриці L :

$$\det(1 - \lambda E) = \lambda^4 + \lambda^2 + 1.$$

Побудуємо багаточлен $f(\lambda)$, який задовольняє умови п. 2:

$$f(\lambda) = \lambda^2 + a\lambda + b; \quad f(\lambda)f(-\lambda) = \lambda^2 + (2b - a^2)\lambda^2 + b = \lambda^4 + \lambda^2 + 1.$$

Отже, $b^2 = 1$, $b = \pm 1$, $a = \pm\sqrt{2b-1}$. Величини a і b визначаються єдиним чином: $a = 1, b = 1$ і $f(\lambda) = \lambda^2 + \lambda + 1$.

$$\begin{aligned} f(-L) = L^2 - L + E &= \begin{pmatrix} 1 & 1 & 0 & 1 \\ 1 & -2 & -1 & 0 \\ 0 & 4 & 1 & 1 \\ -4 & 0 & 1 & -2 \end{pmatrix} + \begin{pmatrix} 0 & 3 & 1 & 0 \\ -1 & -1 & 0 & 0 \\ 4 & 4 & 0 & 1 \\ 4 & -4 & -3 & 1 \end{pmatrix} + \\ &+ \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 2 & 4 & 1 & 1 \\ 0 & -2 & -1 & 0 \\ 4 & 8 & 2 & 2 \\ 0 & -4 & -2 & 0 \end{pmatrix}, \end{aligned}$$

$$W = f(-L)f^*(-1) \begin{pmatrix} 0 \\ E \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 22 & -9 & 44 & -18 \\ -9 & 5 & -18 & 10 \\ 44 & -18 & 88 & -36 \\ -18 & 10 & -36 & 20 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0 & 0 \\ 0 & 0 \\ 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 44 & -18 \\ -18 & 10 \\ 88 & -36 \\ -36 & 20 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} X \\ Y \end{pmatrix}$$

$$\Theta = YX^{-1} = \begin{pmatrix} 88 & -36 \\ -36 & 20 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} \frac{-10}{116} & \frac{18}{116} \\ \frac{18}{116} & \frac{44}{116} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 2 & 0 \\ 0 & 2 \end{pmatrix}.$$

$$M^* = - \left((0,2) + (1,0) \begin{pmatrix} 2 & 0 \\ 0 & 2 \end{pmatrix} \right) = (-2, -2).$$

Остаточно: $u = -2x_1 - 2x_2$.

8.1.6 Врахування розподіленості параметрів системи

При описі різних процесів доводиться враховувати явище післядії. Природно при цьому моделювати такі процеси диференціальними рівняннями з аргументом, що відхиляється. Такі рівняння з'являються, наприклад, кожний раз, коли в розглядуваній фізичній чи технічній задачі сила, що діє на матеріальну точку (систему), залежить від швидкості та розташування цієї точки не тільки в даний момент, але і в деякий момент, що передує даному.

Наявність запізнювання у досліджуваній системі часто є причиною явищ, які суттєво впливають на хід процесу. Наприклад, в системах автоматичного регулювання запізненням є проміжок часу, який потрібен системі для реагування на вхідний імпульс. Наявність запізнювання в авторегульованій системі може викликати появу самозбудження коливань, збільшення часу перерегулювання і навіть нестійкість системи. При вивченні реальних систем з післядією найчастіше припускають запізнювання постійним. Проте у ряді найважливіших випадків в реальних системах запізнювання залежить не тільки від часу, але і від самої шуканої функції і навіть від її похідних.

Диференціальним рівнянням з аргументом, що відхиляється, називається рівняння, в якому шукана функція та її похідні входять при різних значеннях аргументу t . При цьому вказане рівняння називається рівнянням з запізнілим аргументом, якщо величина старшої похідної в будь-який момент часу t визначається через значення молодших похідних в попередні моменти $t + \Theta$, де $\Theta \leq 0$.

Нехай вектор $x(t) \in r^n$ визначений при кожному значенні t , а M – деякий функціональний простір з елементами $\varphi(\Theta)$, де $-h \leq \Theta \leq 0$ ($h = \text{const} > 0$). Позначимо через $x(t)$ елемент простору M , визначений рівністю

$x_t = x_t(\theta) = x(t + \theta)$. Рівняння з аргументом, що запізнюється, можна записати у вигляді

$$\dot{x}(t) = f(t, x_t). \quad (8.45)$$

Тут $f(t, x_t)$ – задане відображення (оператор) $f: R^1 \times M \rightarrow R^n$.

Найпростіше диференціальне рівняння з аргументом, що запізнюється, має такий вигляд:

$$\dot{x}(t) = f(t, x(t), x(t-h)), h > 0. \quad (8.46)$$

Тут f – задана функція змінних $t, x(t)$ і $x(t-h)$, наприклад, $f = tx(t) + x^2(t-1)$.

Подібні рівняння називають рівняннями із зосередженим запізненням на відміну від рівнянь з розподіленим запізненням. Їх прикладом може бути рівняння

$$\dot{x}(t) = tx^2(t) + \int_{-1}^0 r^2 x(t+r) dr.$$

Основна початкова задача для рівняння (8.45) ставиться так: нехай t_0 – початковий момент часу і $\varphi(\theta)$ – деяка задана функція, $-h \leq \theta \leq 0$. Задача Коші для рівняння (8.45) полягає у визначенні функції $x(t)$, яка при $t > t_0$ задовольняє рівнянню (8.45), а при $t \leq t_0$ – початкову умову $x_0 = x(t_0 + \theta) = \varphi(\theta)$.

Позначимо через $g_{s,l}(\theta), s, l = \overline{1, n}$ сукупність функцій обмежених варіацій, заданих на $[-h, 0]$. Розглянемо систему

$$\begin{cases} \dot{X}_S(t) = \sum_{l=1-h}^n \int x_l(t+\theta) dg_{s,l}(\theta); \\ s = \overline{1, n} \end{cases}$$

або, при $G(\theta) = \{g_{s,l}(\theta)\}$, систему

$$x(t) = \int_{-n}^0 dG(\theta)x(t+\theta), \quad (8.47)$$

де x – вектор, а $dG(\theta) = \{dg_{s,l}(\theta)\}_{sl=1}^n$.

Якщо $g_{sl}(\theta)$ – кусково-постійні функції, то система (8.47) прийме вигляд

$$\dot{x}(t) = \sum_{j=0}^{\nu} a_j x(t - r_j), \quad (8.48)$$

де $0 \leq r_0 < r_1 < \dots < r_\nu$.

Нехай для $t \in [-h, 0]$ $x(t) = \varphi(t)$, де $\varphi(t)$ – векторна неперервна функція, що задовольняє на $[-h, 0]$ умови Діріхле. Тоді можна знайти неперервний розв’язок задачі Коші, поданий у вигляді контурного інтеграла або у вигляді невласного інтеграла. Для цього розглянемо характеристичне рівняння системи (8.49)

$$\det \left(\lambda E - \int_{-h}^0 e^{\lambda \theta} dg(\theta) \right) = 0. \quad (8.49)$$

Для рівняння (8.49) функція

$$f(\lambda) = \det \left(\lambda E - \sum_{j=0}^{\nu} e^{-\lambda r_j} a_j \right) = \lambda^n + \sum_{k=1}^n \sum_{s=1}^m d_k \lambda^{n-k} e^{-s} \lambda, \quad (8.50)$$

де величини $r_s (s=1, m)$ є лінійними формами запізнювань з цілими невід’ємними коефіцієнтами, називається характеристичним квазіполіномом.

Позначимо через $i\lambda_1, \dots, i\lambda_0, \dots$ всі точки комплексної площини, які є коренями рівняння (8.49), при цьому занумеруємо їх так, що $\operatorname{Re}(\lambda_1) \geq \operatorname{Re}(\lambda_2) \geq \dots$. Ці корені лежать у півплощині $\operatorname{Re}(\lambda) \leq C$, де C – деяка константа, причому їх число в вертикальній смузі скінченне $a \leq \operatorname{Re}(\lambda) \leq b$, $a > -\infty$. Нехай S_j є кратність кореня λ_j .

Теорема. Кожному кореню λ_j рівняння (8.50) відповідає ціла функція $x_j(t) = P_j(t) e^{\lambda_j t}$, що є розв’язком системи (8.47), де $P_j(t)$ є поліномом щодо t степеня не вище $(S_j - 1)$ з векторними постійними коефіцієнтами.

Природно, що будь-яка кінцева лінійна комбінація окремих $\sum_j C_j x_j(t)$ розв’язків також є окремим розв’язком. Однак отримати за аналогією з звичайними диференціальними рівняннями загальний розв’язок у вигляді суми окремих розв’язків не завжди вдається. Справа в тому, що коренів λ_j рівняння (8.49), взагалі кажучи, зліченне число, і нескінченний ряд $\sum_{j=0}^{\infty} C_j x_j(t)$ може не збігатись.

Однак, як і у випадку рівнянь без запізнення, за коренями характеристичного рівняння можна судити про стійкість системи: якщо всі корені φ рівняння (8.49) мають від'ємні дійсні частини, то система (8.48) асимптотично (експоненціально) стійка, тобто для будь-якої початкової функції φ розв'язок $x(t, \varphi)$ має властивість $\|x(t, \varphi)\| \rightarrow 0, t \rightarrow \infty$, при цьому існують числа $\gamma > 0, C = C(\varphi)$ такі, що $\|x(t, \varphi)\| \leq C e^{-\gamma t}$.

Вплив запізнення керувального сигналу на стійкість системи

У системах автоматичного регулювання керувальний сигнал формується із затримкою. Тому стан системи може виявитися нестійким.

Побудуємо матрицю оптимального стабілізуючого керування M . Це керування формується на основі вимірювання фазових змінних і надходить на виконавчі органи з запізненням $U = M^* X(t - h)$. Вважаючи затримку постійною, потрібно знайти найбільше значення $h_0 > 0$ таке, що при будь-якому $h \in [0, h_0]$, система

$$\frac{dX(t)}{dt} = AX(t) + BM^* X(t - h) \quad (8.51)$$

має асимптотично (експоненціально) стійке положення рівноваги $x = 0$.

Для експоненціальної стійкості розв'язку (8.51) необхідно і достатньо, щоб всі корені квазіполінома $\varphi(\lambda) = \det(\lambda E - BM^* e^{-\lambda h} - A)$ лежали в лівій півплощині. За умовою задачі при $h = 0$ це має місце. Корені $\varphi(\lambda)$ неперервно залежать від h , отже при малих h вони лежать в лівій півплощині.

При подальшому збільшенні h корені $\varphi(\lambda)$ можуть потрапити на праву півплощину. Очевидно, що значення h_0 , при якому корені вперше виходять на праву півплощину, і дає розв'язок задачі.

Для пошуку h_0 квазіполіном $\varphi(\lambda)$ розглянемо як поліном $f(\lambda, \mu)$ від двох змінних: $\varphi(\lambda) = f(\lambda, e^{-\lambda h})$, $f(\lambda, \mu) = a_0(\lambda)\mu^s + a_1(\lambda)\mu^{s-1} + \dots + a_g(\lambda)$.

Якщо при деякому h корінь $\varphi(\lambda)$ потрапив на уявну вісь ($\lambda = i\lambda_0$), то поліном від μ $f(i\lambda_0, \mu) = a_0(i\lambda_0)\mu^s + a_1(i\lambda_0)\mu^{s-1} + \dots + a_s(i\lambda_0)$ має корінь на одиничному колі $\mu = e^{-\lambda h_0}$, $|\mu| = 1$.

Використовуючи це, наведемо алгоритм побудови h_0 .

1. Знайти ті значення λ , при яких $f(\lambda, \mu)$ як поліном від μ має корені на одиничному колі. Для цього достатньо, щоб результат скалярного добутку поліномів $f(\lambda, \mu)$ і $f^*(\lambda, \mu) = a_s(-\lambda)\mu^s + a_{s-1}(-\lambda)\mu^{s-1}, \dots, a_0(-\lambda)$,

$$\operatorname{Re} s(f, f^*) = \begin{bmatrix} a_0(\lambda) & a_1(\lambda) & \dots & a_s(\lambda) & 0 & \dots & 0 \\ 0 & a_0(\lambda) & \dots & a_{s-1}(\lambda) & a_s(\lambda) & \dots & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & \dots & a_0(\lambda) & a_1(\lambda) & \dots & a_s(\lambda) \\ a_s(-\lambda) & a_{s-1}(-\lambda) & \dots & a_0(-\lambda) & 0 & \dots & 0 \\ 0 & a_s(-\lambda) & \dots & a_1(-\lambda) & a_0(-\lambda) & \dots & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & \dots & a_s(-\lambda) & a_{s-1}(\lambda) & \dots & a_0(-\lambda) \end{bmatrix},$$

перетворюювався в нуль. Цим результатом є поліном за λ . Знайдемо його чисто уявні корені $i\lambda_1, \dots, i\lambda_p$ (це завдання можна звести до задачі пошуку дійсних коренів полінома).

2. Для кожного уявного кореня $i\lambda_k$ побудуємо поліном $\Phi_k(\mu) = f(i\lambda_k, \mu)$ ($k = 1, \dots, p$) і знайдемо його корені, розташовані на одиничному колі

$$\mu_{ks} = e^{i\tau_{ks}} \quad (s = 1, 2, \dots, q_k, \tau_{ks} \in [0, \pi)).$$

3. З кожним коренем μ_{ks} зв'яжемо додатну постійну

$$h_{ks} = \begin{cases} \frac{\tau_{ks}}{\lambda_k} & \lambda_k > 0 \\ \frac{\tau_{ks} - 2\pi}{\lambda_k} & \lambda_k < 0 \end{cases}.$$

4. Як h_0 беремо мінімальне значення з усіх чисел h_{ks} .